МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет економіки і підприємництва

Кафедра економіки

Допущено до захисту
“_____” _____ 2023 р.
Зав. кафедри, к.е.н., доцент
_____ **Осіпова А.А.**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Виконав студент 2 курсу, групи 21м-е
освітньої програми «Бізнес-економіка»
спеціальності 051 Економіка
Шпак Руслан Станіславович

Науковий керівник – к.е.н., доцент
Фротер Оксана Сергіївна

Умань – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП…….. 7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ…...…..... 9
РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ……..…… 17
2.1. Сучасні тенденції та результати впровадження реформи децентралізації …….…….... 17
2.2. Оцінка фінансової спроможності об’єднаних територіальних громад Вінницької області……. 31
2.3. Ефективність управління соціально-економічним розвитком сільських територій...……...…..... 42
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ І ПІРОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 54
ВИСНОВКИ…….....……..….. 66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 69
ДОДАТКИ……. 79

ВСТУП

Сільські території є важливими аспектом для економічного розвитку України. Економічний прогрес України нерозривно пов’язаний з життєздатністю її сільських територій. Успіхи в аграрному секторі не лише сприяють створенню нових робочих місць, але й підвищують якість життя сільських мешканців, сприяючи розвитку малих та середніх підприємств у цих регіонах. Крім того, ініціативи з розвитку сільських територій в Україні мають потенціал для пом’якшення регіональних диспропорцій, сприяючи більшій рівності соціально-економічних умов між міськими та сільськими територіями. Це, в свою чергу, може сприяти більш справедливому розподілу ресурсів, розвитку інфраструктури та покращенню доступу до основних послуг, таких як освіта та охорона здоров’я.

Для досягнення цілей сталого розвитку сільських територій необхідний багатогранний підхід. Це передбачає покращення інфраструктури, розширення доступу до сучасних сільськогосподарських технологій, підтримку малого та середнього бізнесу в сільській місцевості, надання фінансових та консультаційних послуг, допомогу фермерам через кредити та навчання, розвиток потужностей зі зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, а також активне залучення молодого покоління до сільського життя та підприємницької діяльності.

Проблемам соціально-економічного розвитку сільських територій присвячені праці таких науковців, як: В.Г. Андрійчук, В.М. Балдинюк, О.Г. Булавка, Л.Б. Гнесь, І.В. Гончарук, О.В. Дмитрик, С.О. Іщук, Т.В. Колесник, О.В. Лазарєва, М.Й. Малік, Л.М. Пронько, П.Т. Саблук, Д.В. Тітов, І.В. Томашук, І.В. Фурман та ін. Однак, при значній кількості теоретичних розробок і практичних рекомендацій щодо стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій, не всі аспекти цієї проблематики достатньо вивчені.

Важливо враховувати особливості й потреби кожної конкретної сільської території, щоб розробити стратегії розвитку, які відповідають їхнім унікальним

умовам і можливостям. Це зумовлює об’єктивну необхідність пошуку шляхів розв’язання вказаного питання, визначає актуальність і цільову спрямованість кваліфікаційної роботи.

Метою кваліфікаційної роботи є розробка теоретично-методичних засад та практичних рекомендацій щодо удосконалення стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі завдання:

– розглянути теоретичні основи соціально-економічного розвитку сільських територій;
– проаналізувати державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій;
– оцінити сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку сільських територій Вінницької області;
– проаналізувати ефективність управління соціально-економічним розвитком сільських територій;
– обгрунтувати стратегічні напрями і пріоритети соціально-економічного розвитку сільських територій.

Об’єктом дослідження є соціально-економічний розвиток сільських територій Вінницької області.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти формування стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено теоретико-методологічну базу, що ґрунтується на положеннях економічної теорії, а також наукові праці фахівців, присвячені теоретичним і практичним аспектам формування стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку сільських територій. У процесі дослідження для досягнення поставленої мети використовувалися різні загальнонаукові методи, зокрема теоретичного порівняння та узагальнення для з’ясування сутності поняття «сільська територія». Монографічний метод використовувався для вивчення та

узагальнення поглядів як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Діалектичний та абстрактно-логічний методи застосовувалися при формулюванні висновків і теоретичних узагальнень.

Крім того, були використані специфічні економічні методи дослідження, такі як статистичні методи для аналізу поточних соціально-економічних показників розвитку сільських територій. Графічні методи були використані для візуального представлення демографічних, соціальних та економічних показників. У дослідженні також використано SWOT-аналіз для визначення сильних і слабких сторін сільських територій та потенційних загроз їхньому розвитку. Методи узагальнення та систематизації були використані для узагальнення стратегічних напрямів розвитку сільських територій, а стратегічний аналіз – для оцінки ефективності цих напрямів. Такий комплексний методологічний підхід забезпечує ретельне вивчення складнощів, пов'язаних з регіональним сільським розвитком.

Дослідження проведене з використанням різноманітної інформаційної бази, що включає нормативно-правові документи України, дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Управління агропромислового розвитку Вінницької обласної державної адміністрації і Головного управління статистики у Вінницькій області. Крім того, дослідження спирається на інформацію з наукових статей, електронні ресурси мережі Internet та висновки, отримані в результаті власних досліджень.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У соціально-економічному житті України сільські території займають особливе місце. Третина населення країни проживає на цих територіях, які займають 90% її площі. Однак, на сьогодні існує проблема невідповідності рівня розвитку українського аграрного сектору та сільських територій загальному світовому рівню й стандартам країн Європейського союзу. Усе це вимагає пошуку ефективних інструментів для підвищення функціональності аграрного сектору на основі забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Останнім часом категорія «сільські території» широко використовується у науковій літературі. Проте, не існує чіткого визначення цього терміну, оскільки він є об’єктом дослідження різних наук, таких як географія, економіка, соціологія, екологія та інші.

Розглянемо трактування категорії «сільські території», які наведені в нормативно-правових документах та їх проектах. У проекті закону України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» [1] визначено, що сільська територія – це територія, на якій частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 15-50%. Сільська територія поділяється на: чітко виражену сільську місцевість – частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 50%; сільську місцевість – частка сільського населення стано- вить 15–50% чисельності всіх жителів.

Проте Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [2] визначив сільську місцевість як території, розташовані за межами міст і характеризуються переважно як зони сільськогосподарського виробництва та сільської забудови.

Останнім часом термін «сільські території» широко використовується в науковій літературі, але поки що існує вузькоспеціалізований підхід до

визначення їх сутності та змісту. Розглянемо погляди відомих науковців щодо визначення поняття «сільська територія» в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Аналіз підходів до визначення сутності поняття «сільська територія»

Автор	Визначення поняття
П.Т. Саблук	складна багатофункціональна природна, соціально-економічна й виробничо-господарська система з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характеристиками. Причому село є одним із важливих елементів системоутворення сільських територій і його розвиток неможливий без становлення високотехнічного й прибуткового аграрного сектору, формування нової організаційної структури сільського господарства та його інфраструктури
І.В. Гончаренко	поняття «сільська територія» визначає сільські території як цілісну систему зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління
К.І. Якуб	сільські населені пункти – це адміністративно-територіальні одиниці незалежно від їх розміру (хутір, село, сільська рада, район тощо) з наявним населенням, природно-економічним і соціальним потенціалом та відповідними органами управління соціально-економічним розвитком цих населених пунктів, а територіально-просторове розміщення їх сукупного ресурсного потенціалу можна вважати сільськими територіями
М.Й. Малік	трактує сільські території як історично сформовані в визначених межах сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація) сільськогосподарської продукції
Л.В. Лисенко	зазначає, що сільська територія – це територіальна одиниця самоуправління, що діє в рамках закону, заснована на власному досвіді, специфіці господарювання, яка об'єднує навколо себе громаду з метою управління життям, вирішення спільними зусиллями проблем і сприяння розвитку даної території
В.М. Трегобчук	зазначає, що термін «сільські території» використовують для позначення сільської місцевості конкретних частин країни, а саме природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень та ін. Важливим аспектом існування сільських територій є те, що вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються у тісному зв'язку, але кожний – своїм шляхом

Джерело: узагальнено автором на основі [3, 4, 5]

Деякі вчені розглядають питання розвитку сільської території в контексті розвитку села у буквальному розумінні, тоді як інші фокусуються на розвитку сільської місцевості загалом. Особливу увагу в цьому контексті приділяють

соціальним аспектам. Згідно з поглядами А.М. Третяка та В.М. Другака, розвиток сільських територій охоплює питання духовного та соціального розвитку, розвитку поселенської мережі, удосконалення територіальної та соціальної інфраструктури, розвиток природно-ресурсного потенціалу, а також розвиток місцевого самоврядування. У цьому контексті важливо відзначити, що питання виробничо-господарського розвитку виводяться за межі концепції розвитку сільських територій [6, с. 135].

Розвиток сільських територій в Україні володіє важливим соціально-економічним значенням, оскільки більше 31% населення України (13 256 185 осіб) проживає в селах, розташованих у 28,441 населених пунктах, 80% яких мають менше однієї тисячі мешканців. Працездатне населення сільських районів становить 8,3 мільйона осіб. З усього цього числа лише близько 2,3 мільйонів працездатних сільських мешканців зайняті безпосередньо в сільському господарстві України [7, с. 84]. Сучасна соціально-економічна ситуація в сільських районах перебуває у критичній фазі, що призводить до дестабілізації економічної ситуації в цілій країні [8, с. 63]. У такому контексті слід виокремити два взаємопов'язані чинники: необхідність соціально-економічної реструктуризації українських сіл, спрямованої на створення і розвиток високопродуктивного сільського господарства, та значний трудовий потенціал. Проте важливо відзначити, що частина цього потенціалу шукає можливості заробітку, а інша емігрує в інші країни [9, с. 456].

Кризовий стан сільських територій та їх основні проблеми можуть бути пояснені наступними причинами [10, с. 34]:

– невідрегульованість процесу формування достатньої податкової бази на місцях, що обмежує фінансову самодостатність сільських територіальних громад;

– відсутність обґрунтованої, комплексно збалансованої та фінансово підкріпленої законодавчими актами та визначеної відповідальністю конкретних осіб державної програми розвитку сільськогосподарського сектору та сіл,

спрямованої на захист інтересів селян і виробників сільськогосподарської продукції;

– відсутність ефективного механізму фінансового забезпечення розвитку сільських територій та стандартів забезпечення необхідними атрибутами сучасного життя (соціальна інфраструктура, продукти харчування, доступ до культурних цінностей тощо);

– монофункціональний характер розвитку сільської економіки, яка ґрунтується на сільському господарстві з мінімальним чи нульовим рівнем ефективності. Це призводить до низьких доходів сільського населення через відсутність альтернативних видів зайнятості та низьку диверсифікацію;

– відсутність умов для розвитку та диверсифікації альтернативних напрямків підприємництва на сільських територіях;

– відсутність системної законодавчої та нормативної бази для розвитку сільських територій;

– низький рівень розуміння населення важливості розвитку сільських територій на основі сільського господарства та його впливу на розвиток країни в цілому.

Враховуючи ці проблеми, виникає необхідність в розробці та реалізації стратегій та програм розвитку сільських територій.

Для України особливе значення має сталий розвиток сільських територій з огляду на питому вагу сільської місцевості та особливо гостру соціально-економічну ситуацію на селі. Сучасні дослідження сталого розвитку сільських територій проводиться із різних позицій. В одному випадку розглядаються переважно екологічні аспекти, в іншому – соціально-економічні.

Сталий розвиток сільських територій – це процес якісних змін, спрямованих на стабільне соціально-економічне зростання сільських територій, підвищення ефективності сільської економіки, рівня зайнятості та якості життя сільського населення на основі реалізації комплексу економічних, соціальних і екологічних заходів державного та місцевого рівня. Серед ключових чинників сталого розвитку сільських територій одне із провідних місць займає

гармонізація соціальних, економічних та екологічних складових відповідно до інституціонального середовища [11].

При формуванні теорії сталого розвитку сільських територій використовуються загальноекономічні закони, такі як закон розвитку та самозбереження. Серед цих законів особливу увагу приділяють закону найбільш повного задоволення потреб, взаємозв'язку між попитом та пропозицією, раціональному використанню ресурсів у ситуації їхньої обмеженості, а також закону об’єктивної необхідності державного регулювання економіки тощо [12].

В сучасній економіці виділяють три основні моделі сільського розвитку: галузеву (ключовим драйвером є розвиток сільського виробництва), перерозподільчу (робиться акцент на перерозподіл фінансових ресурсів для вирівнювання рівня розвитку сільських та міських територій) та територіальну (спрямовану на розвиток саме сільських територій).

Цікавим є європейський досвід концептуальних підходів до сільського розвитку. Згідно з еволюцією теоретичної бази та джерел економічного зростання, західні вчені розрізняють екзогенні, ендогенні та неоендогенні моделі розвитку сільських територій.

Так, група науковців у своєму дослідженні визначає основну рушійну силу подібних моделей у вигляді ініціативності місцевих співтовариств та розвитку соціального капіталу, спрямованого на мобілізацію внутрішніх ресурсів [13].

Щодо екзогенних моделей, вони визначають сільські території як «полюси зростання» для міських поселень. Основними функціями сільських територій було забезпечення продовольства для міського населення та постачання сировини підприємствам харчової промисловості, розташованим у міських населених пунктах. Однак практика показала, що різниця у рівні соціально-економічного розвитку між центральними та віддаленими районами не зменшувалася, що потребувало збільшення бюджетних виділень для

розвитку сільських територій. Екзогенний підхід був визнаний неефективним, що вимагало пошуку нових принципів для сільського розвитку.

Ендогенний підхід враховує соціально-економічний розвиток сільських територій, що ґрунтується на їхніх внутрішніх ресурсах, таких як природні, людські та культурні. Основою цього підходу є активізація ініціативи та багатофункціональність сільської місцевості, подолання ізоляції від зовнішнього світу, формування соціального капіталу та посилення інституційного та інфраструктурного потенціалу села.

Ця теорія базується на неоендогенному підході, який передбачає, що сталий розвиток сільських територій повинен супроводжуватися активним використанням внутрішніх ресурсів, а також включенням зовнішніх ресурсів та підтримкою в умовах глобалізації соціально-економічних зв’язків. Це означає ефективне використання зовнішніх ресурсів, експорт продукції, залучення іноземних інвестицій та державної підтримки для забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Концептуально неоендогенний розвиток реалізується за допомогою використання матеріального та культурного потенціалу території, розвитку соціального капіталу та створення соціальних мереж. Цей підхід стимулюється місцевою представницькою демократією чи органами місцевого самоврядування.

Модифікації сучасних моделей економічного зростання включають чинники науково-технічного прогресу, такі як ринкова конкуренція, прямі іноземні інвестиції та соціальний капітал. У дослідженнях науковців висвітлено взаємозв'язок між соціальним капіталом, інноваціями та доходом на душу населення в країнах Європейського Союзу. Соціальний капітал доповнює традиційні чинники виробництва (ресурсний та людський капітал) і визначається щільністю соціальних зв'язків, рівнем довіри населення, нормами та цінностями, що прийняті в суспільстві.

Емпіричні дослідження підтверджують, що соціальний капітал впливає на економічне зростання опосередковано через підвищення інноваційної

активності економічних та соціальних агентів. Результати свідчать, що 15% варіації ВВП на душу населення у 102 регіонах Європейського Союзу з 1990 по 2019 рік визначається інноваційною активністю, і соціальний капітал виступає ключовим фактором в цій моделі [14].

Сучасна теорія ендогенного економічного зростання враховує інклюзивні інститути, які сприяють участі будь-якої людини в економічній діяльності, створенні нових продуктів, розробці нових технологій та заробітку прибутку. В цьому контексті формуються стимули, спрямовані на творчу діяльність економічних гравців, які розробляють нові технології та сприяють економічному росту.

Нині зарубіжні вчені активно обговорюють нову модель розвитку сільських територій, яка ґрунтується на принципах ендогенного розвитку, з фокусом на внутрішніх ресурсах соціо-еколого-економічної системи сільських територій та рівноправному партнерстві між державою, бізнесом та сільськими спільнотами [15].

Парадигма модернізації, що базувалася на екзогенному підході та теорії поляризованого розвитку, спричинила укрупнення міст та утворення великих агломерацій. Проте, у сільській місцевості виникли нові проблеми, що вимагали постійного збільшення фінансування з боку держави.

Дослідники включають до нової парадигми розвитку села такі тематичні блоки: переосмислення сільських територій як споживчих просторів, новий підхід до агропродовольчих систем, та нові концепції у розвитку соціальної сфери.

Наукова модель сільського розвитку включає нову агропродовольчу парадигму та концепції багатофункціональності, територіального брендингу, соціального капіталу та мереж сільських районів (сільських мереж – «Rural Web»). Центральне місце в цій моделі займає концепція Rural Web, що є багатовимірною та включає шість ключових концептуальних будівельних блоків: ендогенність, інновації, стійкість, соціальний капітал, створення нових інституційних рамок та управління ринками [16].

Сільські мережі, фактично, відкривають можливість для побудови сільського розвитку на основі неоендогенного підходу, коли інституційний потенціал спрямовується на мобілізацію не лише внутрішніх ресурсів, але й зовнішніх факторів, що сприяють розвитку сільських територій на місцях.

У країнах Європейського Союзу застосовується модель розвитку сільських територій, орієнтована на вирішення ряду екологічних, економічних та соціальних проблем розвитку сільських регіонів. Пріоритетність у політиці розвитку сільських територій у ЄС віддається функціонуванню екосистем (44% фінансування), зростанню конкурентоспроможності підприємств сільських територій (20%) та соціальній інклюзії (15%) [17].

Науковці О. Бородіна та І. Прокопа розглядають концепцію соціально-економічного розвитку сільських територій, в якій ключову роль відіграють сільські громади, що самостійно планують, впроваджують та контролюють цілеспрямовані зміни у всіх аспектах сільського розвитку, за активної підтримки держави [18, с. 90]. Ми вважаємо, що цілеспрямовані зміни у розвитку сіл можуть відбутися лише за умови обґрунтованої державної політики, підтриманої відповідними організаційно-економічними механізмами.

Більшість дослідників розглядає сільські територіальні громади як ключовий елемент управління розвитком сільських територій, де вони є суб’єктом управління та відповідальні за соціально-економічний розвиток цих областей. Проте визначення сільської громади може розходитися в залежності від акценту на організаційній та фінансовій самостійності місцевих органів влади [19, с. 62]. Однак наразі вважаємо, що сільська територіальна громада на місцевому рівні ще не може повністю бути незалежною та фінансово самостійною. Цей процес, пов'язаний із зміною у свідомості мешканців та відповідальністю за результати діяльності, вимагає часу та системних зусиль.

Однією із ключових суспільних тенденцій нашого часу, яка сприяє соціальному розвитку сільських територій, є процес децентралізації управлінської системи. Цей процес базується на посиленні потенціалу життєдіяльності сільських територіальних громад (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Модель функціонування сільської територіальної громади

Джерело: сформовано автором

Взаємозв'язок та взаємозалежність між сільською територією та сільською громадою реалізується через ефективне управління всіма наявними ресурсами, такими як природні, енергетичні, матеріальні та трудові. Саме це управління сприяє розвитку сільських територій.

У сучасних умовах розвитку аграрного сектора економіки важливо враховувати різні форми господарювання, такі як великий, середній та малий агробізнес, для забезпечення багатоукладності сільського господарства. Ступінь участі кожного з цих укладів у аграрному виробництві повинен визначатися впливом соціально-економічних та політичних умов, а також реалізацією економічних інтересів представників різних прошарків сільського співтовариства.

Актуальним залишається дослідження напрямів диверсифікації економіки сільських територій, причому цьому процесу ставлять нові виклики такі як цифровізація сільського господарства, розвиток технологій виробництва органічної сільськогосподарської продукції та нові можливості несільськогосподарської зайнятості у сільській місцевості. Диверсифікація сільської економіки визначається як загальносвітовий тренд і в основному обумовлена прагненням збільшити зайнятість та джерела доходів сільського населення.

Так, сільські території дійсно проявляють значну неоднорідність та різноманітність за численними показниками, такими як населення, технологічний рівень сільськогосподарського виробництва, розвиненість соціальної інфраструктури, інженерні комунікації та інші фактори. Однак для розвитку стратегій диверсифікації сільської економіки важливо враховувати цю різноманітність і пристосовувати підходи до конкретних локальних умов та особливостей сільських територій.

Спрямованість на розвиток аграрного сектора може бути особливо ефективною для депресивних регіонів, адже це може створити нові можливості для зайнятості та підвищення економічного рівня. Одночасно, території, розташовані близько до розвинутих міст, можуть використовувати свій потенціал для розвитку нових видів діяльності в сільській місцевості.

Подальший розвиток диверсифікованої сільської економіки включає ряд позитивних змін, які можуть сприяти сталому розвитку сільських територій. Диверсифікація сільської економіки є важливою стратегією, оскільки вона спрямована на створення нових можливостей і розширення галузей економіки, що відбувається поза традиційним сільським господарством [20].

Вважаємо, що пріоритетом аграрної політики України у сфері сільського розвитку останнім часом став розвиток сільських територій, причому перспективи цього розвитку пов'язуються, насамперед, з диверсифікацією сільської економіки, тоді як потенціал аграрного виробництва видається далеко ще не вичерпаним. При цьому слід визнати, що техніко-технологічна модернізація сільського господарства та перехід на інноваційний шлях розвитку зумовлюють суттєве скорочення сільськогосподарської зайнятості та зростання соціальної напруги на селі, що потребує перегляду структури інвестицій у формування людського капіталу та формування середовища, що забезпечує можливості його ефективної реалізації.

Територіальна модель розвитку сільських областей суттєво вплинула на сільське населення та його зайнятість. Завдяки диверсифікації економіки та розширенню видів діяльності спостерігається збільшення зайнятості сільського

населення. Активні підприємці займаються торгівлею, посередництвом та іншими видами послуг, вказуючи на те, що зміни в економічній структурі розширюють можливості для сільських підприємців. Сільське населення відповідає на нові умови стратегіями виживання, які включають пошук нових можливостей працевлаштування та навіть можливу зміну місця проживання. Однак важливо розглядати питання підтримки та навчання для ефективного адаптування сільського населення до нових умов та підвищення його конкурентоспроможності в різних галузях економіки [16].

Вищеописана модель розвитку сільських територій може бути визначена як галузева модель екзогенного типу, властиві їй риси та характеристики. Вона недостатньо використовує людські ресурси та не сприяє формуванню соціального капіталу на місцевому рівні, що є ключовим для розвитку сільських територій у XXI столітті. Багаті природні та мінерально-сировинні ресурси сільських територій залишаються поза відтворювальним процесом. Дотримання цієї моделі на довгостроковий період може призвести до погіршення ситуації в сільських районах країни. Отже, перехід до територіальної моделі сільського розвитку неоендогенного типу на основі принципів інклюзивності є необхідним.

Основними принципами, які повинні лежати в основі моделі розвитку сільських територій, є формування та розширення соціального капіталу, основаного на людському капіталі, створення недержавних організацій та сільських мереж, ефективна підтримка держави для місцевих ініціатив, а також розширення різноманітних форм діяльності на територіях проживання сільських мешканців і т.д [21].

Найближчі перспективи, що характеризуватимуться післявоєнним відродженням економіки країни, на наш погляд, вплинуть на зміну в уявленнях вчених та урядовців щодо вирішення актуальних проблем розвитку сільських територій, зокрема відновлення ресурсного потенціалу аграрного сектору, який вважається «локомотивом» розвитку України.

РОЗДІЛ 2
КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Сучасні тенденції та результати впровадження реформи децентралізації

Останнім часом в Україні відбуваються значущі зміни в адміністративно-територіальному устрої, спрямовані на поліпшення системи місцевого самоврядування. Основна мета цих змін – забезпечення самостійності місцевих бюджетів та ефективне функціонування територіальних громад на засадах самодостатності та фінансової незалежності. Це відкриває можливість забезпечення потреб територій у добробуті мешканців шляхом залучення альтернативних джерел фінансування для їхнього розвитку.

У процесі реалізації реформи децентралізації в Україні важливим стає ухвалення збалансованих управлінських рішень як на стратегічному, так і на оперативному рівнях, включаючи удосконалення організаційно-економічного механізму.

У першому етапі впровадження реформи децентралізації влади в Україні проведено бюджетну (фінансову) децентралізацію, яка має на меті підвищення фінансової самодостатності місцевих бюджетів і створення умов для розширення їх дохідної бази. Цей процес служить інструментом стимулювання об'єднання громад за допомогою отримання субвенцій з державного бюджету, які громади використовують на свій розсуд.

Згідно з Куценко Т.Ф., «найважливішою складовою у процесі децентралізації є передача фінансових (бюджетних) повноважень об’єднаним територіальним громадам (ОТГ), тобто реалізація бюджетної децентралізації, яка створює умови для забезпечення стійкого економічного зростання та розвитку, високої продуктивності наявних ресурсів та добробуту населення» [125, с. 65].

Реформа децентралізації повноважень та розподілу ресурсів органів державної влади в Україні має за мету інклюзивне зростання та відновлення соціальної справедливості шляхом вирішення ряду соціально-економічних проблем. Серед цих завдань – усунення нерівності доходів між сільськими та міськими домогосподарствами, подолання значного розриву в якості освітніх послуг та формуванні стартового трудового потенціалу сільської та міської молоді, уникнення соціального відчуження окремих категорій сільських мешканців, запобігання невертатності демографічної кризи та масової міграції з сільських територій, яка може призвести до обезлюднення сільських населених пунктів і інших аспектів [97, с. 53].

В Україні цей процес децентралізації влади здійснюється шляхом формування об'єднаних територіальних громад на рівні міст, сіл або селищ.

Розпочавшись в Україні у 2014 році, реформа децентралізації на кінець 2021 року призвела до створення 1470 об’єднаних територіальних громад та 8065 старостинських округів. З цих статистичних даних видно, що найбільша частка об’єднаних територіальних громад складає 57%, з чисельністю населення від 500 до 1800 осіб, 21% від 1500 до 3000 осіб, 15% – до 500 осіб, а найменша частка 7% – понад 3000 осіб [21].

Очевидно, що успіх реформи децентралізації визначатиметься якістю життя мешканців об'єднаних територіальних громад, і це підвищує відповідальність органів державного та місцевого самоврядування за її впровадження. Важливо проаналізувати досягнення та недоліки реформи для подальших заходів у підтримці соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад.

Згідно із новою системою адміністративно-територіального устрою базового рівня (громад) в Україні наразі існує 1470 громад, із них 410 міських, 433 селищних та 627 сільських. Також у країні розташовані 443 міста, 1960 селищ та 26261 село. Згідно з новою системою адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня (райони), на підставі Постанови Верховної Ради України № 807-IX від 17 липня 2020 року «Про

утворення та ліквідацію районів» [138], створено 136 районів, 119 районних рад та 119 районних державних адміністрацій (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика нової системи адміністративно-територіального устрою в Україні і Вінницькій області (станом на 2021 р.)

Регіони	Кількість адміністративно-територіальних одиниць базового рівня (громад), од	% загальної кількості в Україні	Кількість територіальних громад у яких відбулися місцеві вибори 25 жовтня 2020 р.	% загальної кількості в Україні	Кількість адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня (районів)	% загальної кількості в Україні	Кількість районних рад, у яких відбулися місцеві вибори 25 жовтня 2020 р.	% загальної кількості в Україні	Кількість депутатів місцевих рад					
									Обласних рад	%	Районних рад	%	Рад громад	%
Україна	1470	100	1421	100	136	100	119	100	166	100	5366	100	35534	100
Вінницька область	63	4,3	63	4,4	6	4,4	6	5,0	84	5,1	274	5,1	1630	4,6

Джерело: [138]

Згідно з даними таблиці 2.1, у Вінницькій області було створено 63 громади, що складає 4,3% від загальної кількості громад в Україні. У цій області також утворено 6 районів і 6 районних рад. Кількість депутатів місцевих рад розподілена наступним чином: 84 депутати обласних рад, 274 депутати районних рад і 1630 депутатів громадських рад.

Однією з особливостей проведеної реформи є можливість для створених територіальних громад укладати договори про співробітництво. На даний момент, станом на 16 липня 2021 року, 169 громад уклали 91 договірів міжмуніципального співробітництва.

В розрізі областей найбільше кількість укладених договорів міжмуніципального співробітництва зафіксована у Харківській області (15 од.), Рівненській (9 од.), Запорізькій (8 од.), Вінницькій, Дніпропетровській та Львівській, де укладено 7 проєктів співробітництва. Більшість цих договорів стосуються сфер освіти, охорони здоров’я та соціального забезпечення.

З іншого боку, найменша кількість укладених договорів міжмуніципального співробітництва (лише 1 проєкт) відзначена в Херсонській, Чернігівській, Хмельницькій, Тернопільській та Волинській областях.

Серед областей, які використовують цю форму співробітництва найактивніше, можна відзначити Харківську область з 19 громадами, Рівненську область з 20 громадами, Вінницьку область з 15 громадами, Львівську область з 13 громадами та Дніпропетровську область з 10 громадами. Також спостерігається активність у Закарпатській області, де 19 територіальних громад скористались цією формою співробітництва, і в Івано-Франківській області, де її використовують 13 громад.

За наслідками впровадження децентралізації в Україні громадяни віддалених регіонів стали вірити у можливість своїх громад ефективно розвиватися та отримати перспективу майбутнього. У селах і невеликих містечках почали з'являтися доглянуті парки, сквери, зупинки громадського транспорту, освітлені вулиці у вечірні години. Хоча для великих міст ці зміни можуть здаватися несуттєвими, для сільських територій це стало сигналом початку позитивних змін.

Децентралізація в Україні породила надію на краще майбутнє для регіонів. Сутність фінансового забезпечення територіальних громад полягає в використанні інституційних засад формування місцевих бюджетів з урахуванням балансу фінансово-економічних відносин. Важливим завданням місцевих бюджетів є фінансування суспільних потреб відповідно до функцій конкретних територіальних громад [126, с. 69].

Для ефективного планування і раціонального використання бюджетних коштів важливо поглибити розуміння сутності інституту місцевого самоврядування. Посилення фінансової самостійності територіальних громад визначається як важливий крок для підвищення ефективності їхнього функціонування.

Одним із ключових показників розвитку об'єднаних територіальних громад є обсяг власних доходів, які надходять до загального фонду місцевих бюджетів.

Аналізуючи загальний обсяг доходів місцевих бюджетів Вінницької області (усього доходів, включаючи офіційні трансферти) за період з 2017 по 2021 рік, можна прийти до висновку, що відбулося зростання в 1,3 раза. У 2017 році сума доходів становила 14304, 4 млн гривень, а в 2021 році вона зросла до 18024,3 млн гривень. Темпи приросту склали 126 % (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Наповнення місцевих бюджетів Вінницької області, млн грн

Доходи	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи прирост у 2021 р. до 2017 р., %
Податкові надходження	4722,6	6780,8	7972,7	9330,0	9778,6	207,1
Неподаткові надходження	836,2	1330,2	1196,5	1209,5	1044,6	124,9
Доходи від операцій з капіталом	74,6	82,7	112,7	229,7	135,6	181,8
Цільові фонди	18,0	31,3	42,7	33,1	29,0	161,1
Разом доходів	5651,4	8225,0	9324,6	10802,3	10987,8	194,4
Офіційні трансферти від органів державного управління	8653,0	12390,0	13509,2	11231,3	7036,5	81,3
Всього доходів	14304,4	20615,1	22833,8	22033,6	18024,3	126,0

Джерело: розраховано на основі [146-150]

У структурі загального обсягу доходів місцевих бюджетів Вінницької області за цей період спостерігається зниження питомої ваги офіційних трансфертів від органів державного управління та зростання питомої ваги доходів місцевих бюджетів.

Що стосується податкових надходжень як основного джерела власних ресурсів місцевих бюджетів, в цілому спостерігається зростання їх частки в

джерелах фінансування доходів на рівні 88,9% у 2021 р. проти 83,6% у 2017 р. Динамічне зростання спостерігається впродовж 2017-2021 рр. (табл. 2.2, рис. 2.2).

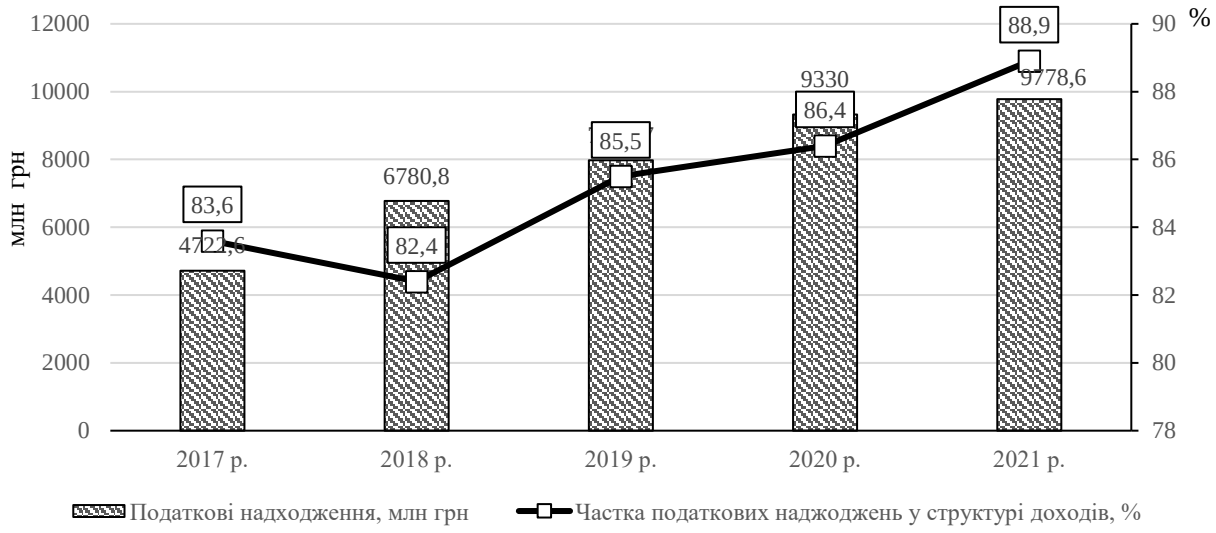

Рис. 2.1. Питома вага податкових надходжень в структурі доходів місцевих бюджетів Вінницької області в 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі [21]

У структурі податкових надходжень до місцевих бюджетів Вінницької області значну частку складає податок на доходи фізичних осіб, його питома вага становить 98% за період з 2017 по 2021 роки (з середнім значенням).

Обсяг неподаткових надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів Вінницької області показує тенденцію до зростання, з 836,2 млн гривень у 2012 році до 1044,6 млн гривень у 2021 році (з темпами приросту, що становлять 124,9% у порівнянні з темпами приросту податкових надходжень, які складають 207,1%). Зокрема, серед неподаткових надходжень найбільшу частку становлять власні надходження бюджетних установ, частка яких складає 79,4% (середнє значення) за весь зазначений період. Також, значну частку в доходах від операцій з капіталом складають надходження від продажу землі і нематеріальних активів, які становлять 82,3% (середнє значення за 2017-2021 роки) (Додаток А).

З метою визначення кількісних параметрів взаємозв’язку між формуванням доходів місцевих бюджетів Вінницької області та чинниками

впливу було проведено регресійний аналіз. Цей метод використовується для встановлення функціональної залежності між залежною змінною (y) та незалежними змінними (x_i) за допомогою рівняння регресії.

В результаті регресійного аналізу було визначено вплив кожного чинника на результативну ознаку та проведено оцінку його значущості згідно з вірогідними границями та критеріями статистичної значущості. Параметри рівняння та їх оцінки були розраховані за допомогою методів статистичного аналізу, використовуючи функцію «Регресія» у середовищі Microsoft Excel. У розрахунках були використані значення таблиць розподілу Фішера та Ст'юдента з вірогідністю P = 0,95.

Аналіз взаємозв'язку між статтями доходів місцевих бюджетів Вінницької області та різними економічними показниками підтвердив наявність значущого зв'язку. Особливо сильний зв'язок виявлено між доходами та обсягом реалізованої продукції підприємств сільського, лісового та рибного господарства, кількістю підприємств у цих галузях, середньомісячною заробітною платою у сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві, розміром інвестицій в сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги.

Отже, рівняння регресії між податковими доходами місцевих бюджетів Вінницької області й обсягом реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) підприємств сільського, лісового та рибного господарства: $y = 7612{,}9\ln(x) - 125194$, $R^2 = 0{,}5089$ (рис. 2.2).

Коефіцієнт детермінаці їпоказує частку варіації залежної змінної, обумовлену регресією чи мінливістю пояснюючих змінних. У проведеному дослідженні $R^2 = 0{,}5089$, отже, варіація результативної ознаки на 50,89% залежить від зміни досліджуваного фактора.

Важливим чинником у формуванні доходів місцевих бюджетів, зокрема податкових надходжень, є вкладені інвестиції в сільське господарство, мисливство та послуги, пов'язані з ними. Рівняння регресії для цього виглядає наступним чином (рис. 2.3).

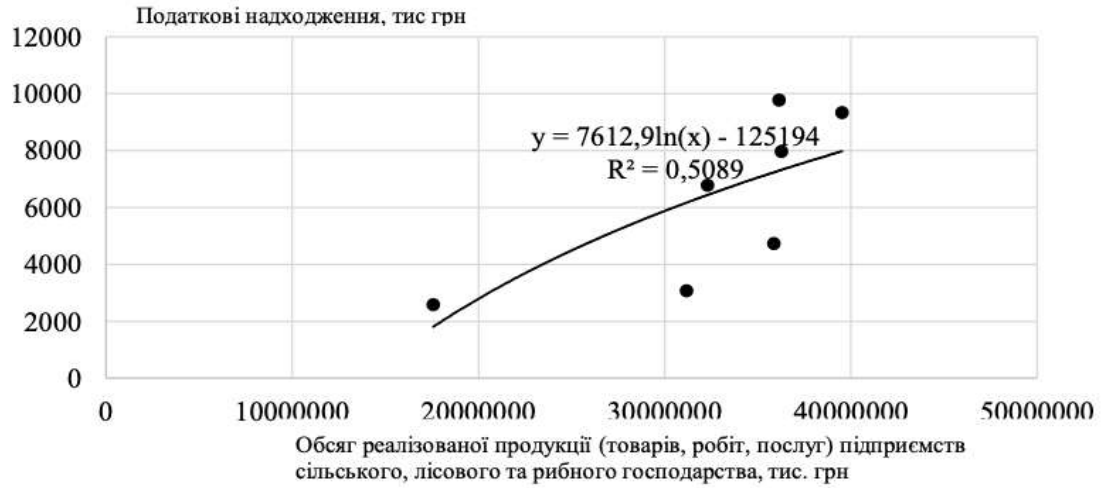
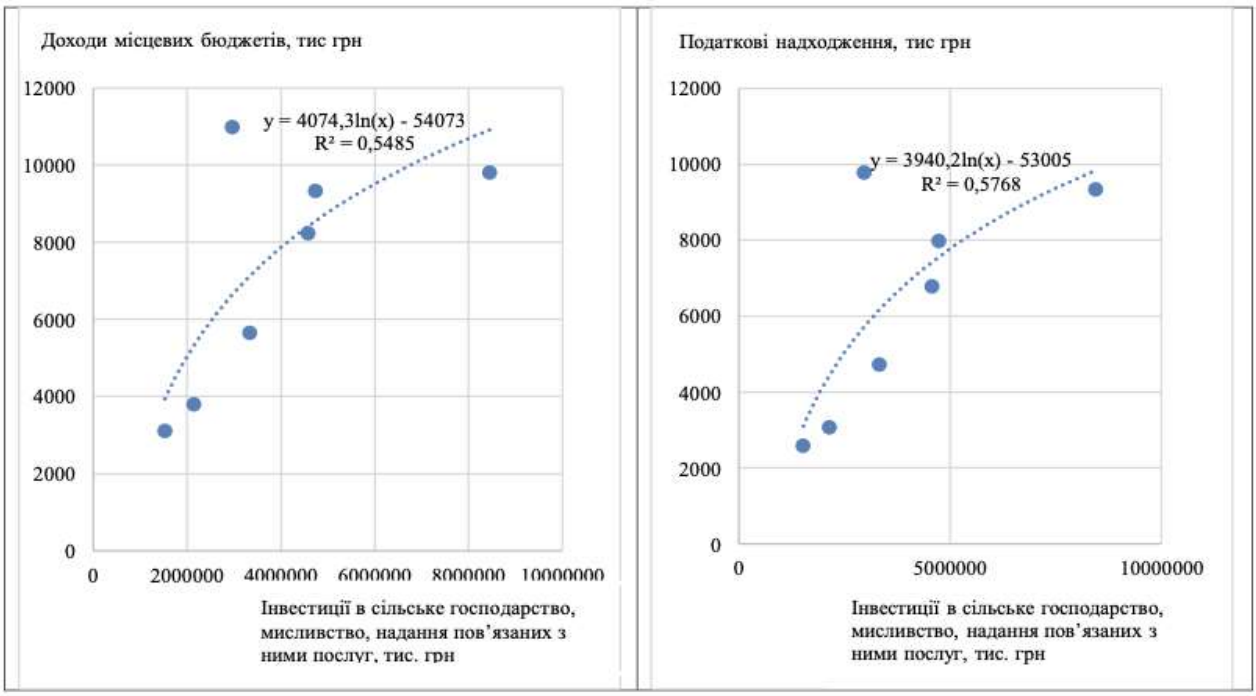

Рисунок 2.2. Графік залежності між податковими надходженнями місцевих бюджетів Вінницької області та обсягом реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) підприємств сільського, лісового та рибного господарства

Джерело: побудовано автором

а) б)

Рис. 2.3. Графік залежності між доходами місцевих бюджетів (а), в тому числі податковими надходженнями (б) Вінницької області та розміром інвестицій в сільське господарство, мисливство, надання пов'язаних з ними послуг

Джерело: побудовано автором

Коефіцієнт детермінації дорівнює $R^2 = 0,5485$ (рис. 2.3 (а)), отже, варіація результативної ознаки на 54,85% залежить від зміни досліджуваного фактору та $R^2 = 0,5768$ (рис. 2.3 (б)), отже, варіація результативної ознаки на 57,68% залежить від зміни досліджуваного фактора.

Коефіцієнт детермінації дорівнює $R^2 = 0,9713$ (рис. 2.4), що свідчить про тісний зв'язок між цими факторами. Отже, варіація результативної ознаки на 97,13% залежить від зміни досліджуваного фактора.

Рис. 2.4. Графік залежності між податковими надходженнями місцевих бюджетів Вінницької області та кількістю підприємств в сільському, лісовому і рибному господарстві

Джерело: побудовано автором

Оскільки податок з доходів фізичних осіб вважається одним з основних чинників, який впливає на формування доходів місцевих бюджетів, ми вирішили дослідити взаємозв'язок між середньомісячною заробітною платою у сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві та формуванням податкових надходжень місцевих бюджетів (рис. 2.5).

Коефіцієнт детермінації дорівнює $R^2 = 0,9889$, що свідчить про тісний звязок між цими факторами. Отже, варіація результативної ознаки на 98,89% залежить від зміни досліджуваного фактора.

Особливу роль у соціально-економічному розвитку сільських територій, зокрема, відіграють поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, які, відповідно до чинного законодавства, мають зосереджуватися у бюджеті розвитку.

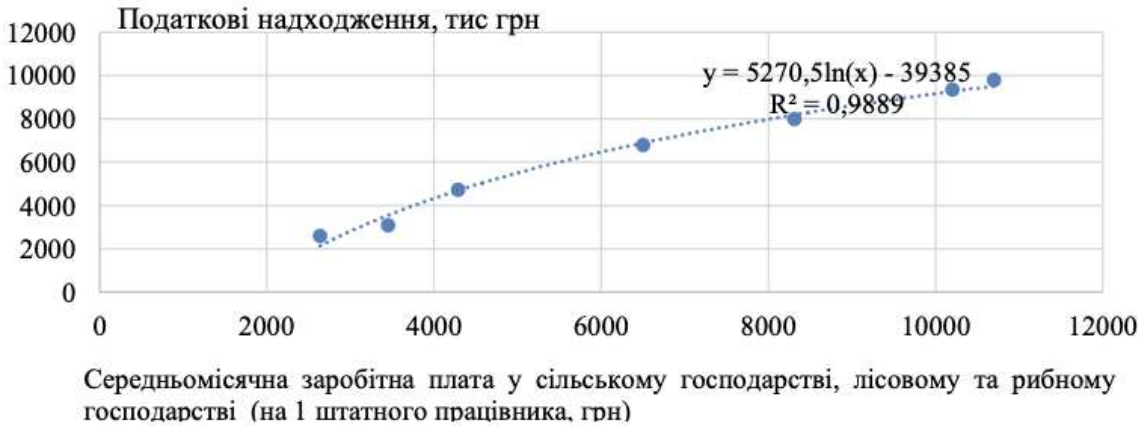

Рисунок 2.5. Графік залежності між податковими надходженнями місцевих бюджетів Вінницької області та розміром середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві

Джерело: побудовано автором

Аналіз виявив суттєвий зв'язок між результативною ознакою (поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища) та досліджуваним фактором (доходи місцевих бюджетів) для Вінницької області. Коефіцієнт детермінації склав 0,861, що свідчить про те, що 86,1% варіації результативної ознаки можна пояснити зміною досліджуваного фактора (рис. 2.6).

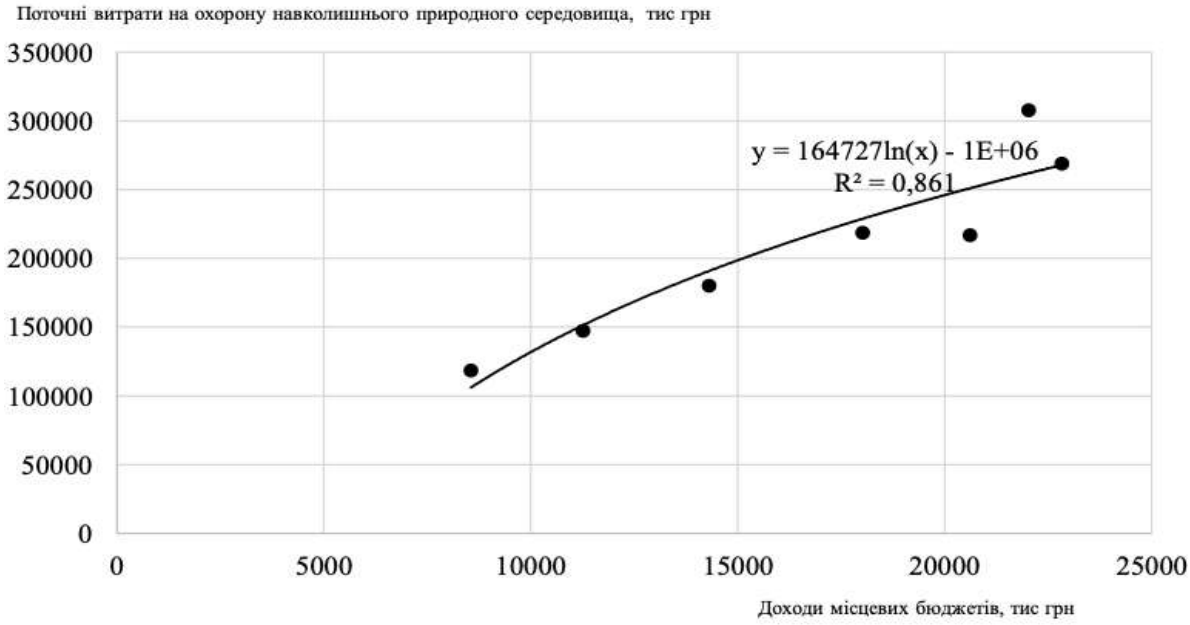

Рис. 2.6. Графік залежності між розміром поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища і доходами місцевих бюджетів Вінницької області

Джерело: побудовано автором

Отже, результати кореляційно-регресійного аналізу свідчать про високий рівень залежності між деякими факторами і результативними показниками. Зокрема, між податковими надходженнями місцевих бюджетів Вінницької області та розміром середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві (R^2 = 0,9889 – варіація результативної ознаки на 98,89% залежить від зміни досліджуваного фактора); між податковими надходженнями та кількістю підприємств в сільському господарстві, лісовому і рибному господарстві (R^2 = 0,8973 – варіація результативної ознаки на 89,7% залежить від зміни досліджуваного фактора); а також між поточними витратами на охорону навколишнього природного середовища (результативна ознака) та доходами місцевих бюджетів Вінницької області (факторна ознака) (R^2 = 0,861 – варіація результативної ознаки на 86,1% залежить від зміни досліджуваного фактора).

Таким чином, виявлені залежності дозволяють зробити висновок, що соціально-економічний розвиток сільських територіальних громад і сільських територій, а також зростання доходів місцевих бюджетів, перш за все, пов'язані з активною державною підтримкою галузі сільського господарства. Крім того, збільшення доходів пов’язане із стимулюванням підприємництва на селі. Розглядаючи підприємництво як фундамент розвитку та відродження сільських територій, це сприяє зменшенню безробіття серед сільського населення, обмеженню темпів міграції та запобіганню знелюдненню територій, а також є джерелом фінансування для розвитку інфраструктури.

Проведення реформи децентралізації в Україні супроводжується позитивним соціально-економічним ефектом, але також виявляє проблеми, такі як низька податкоспроможність, труднощі у розвитку економічно слабких і малолюдних територіальних громад, відсутність стратегічного бачення економічного і соціального розвитку в окремих об’єднаних територіальних громадах, а також неефективне використання наявних бюджетних коштів [109, с. 176].

2.2. Оцінка фінансової спроможності об’єднаних територіальних громад

Для досягнення соціально-економічного розвитку територіальних громад важливо забезпечити їх фінансову стабільність. Це можливо завдяки ефективному наповненню дохідної частини місцевого бюджету. Об’єднаним територіальним громадам слід приділяти увагу забезпеченню стійких доходів та максимізації фінансової спроможності. При розробці програм та стратегій розвитку громади важливо враховувати реальні показники та можливості збільшення фінансового потенціалу, враховуючи специфіку території та її економічний потенціал.

У контексті сучасних глобальних викликів, зокрема екологічних питань, ефективного використання природних ресурсів, боротьби з бідністю і забезпеченням продовольчої безпеки населення, стратегією соціально-економічної політики в розвинених країнах, як і національному рівні, стає концепція сталого розвитку. У контексті України, де сільське населення складає 31% загального числення мешканців, а сільськогосподарські угіддя охоплюють 70% земельного фонду країни, сталість розвитку сільських територій має важливе значення для забезпечення сталого соціально-економічного прогресу всієї країни [133, с. 69].

Проаналізуємо результати дослідження та оцінимо фінансову спроможність сільських територіальних громад Вінницької області, які є об'єктом нашого аналізу.

Станом на кінець 2021 року, у Вінницькій області створено 63 територіальні громади. Серед них 23 (36,5%) є сільськими, 18 (28,6%) – міськими та 22 (34,9%) – селищними територіальними громадами (табл. 2.2).

Отже, можна визначити, що у Вінницькій області найбільше кількість створених територіальних громад припадає на сільські території. Площа цих громад різниться, починаючи від 86,1 кв. км в Агрономічній сільській громаді у Вінницькому районі і досягає 611 кв. км в Уланівській громаді у Хмільницькому районі.

Таблиця 2.2

Сільські територіальні громади Вінницької області

Територіальна громада	Район	Тип громади	Кількість рад, що об'єднались	Площа (кв. км)	Населення, осіб
Агрономічна	Вінницький	сільська	4	86,1	9304
Бабчинецька	Могилів-Подільський	сільська	4	207,5	5354
Війтівецька	Хмільницький	сільська	5	167,5	5490
Городківська	Тульчинський	сільська	5	463,5	11662
Джулинська	Гайсинський	сільська	10	416,1	12834
Джуринська	Жмеринський	сільська	8	337,1	12813
Іванівська	Хмільницький	сільська	6	311,6	13424
Краснопільська	Гайсинський	сільська	8	326,9	7647
Кунківська	Гайсинський	сільська	4	175,4	4161
Лука-Мелешківська	Вінницький	сільська	6	166,2	11239
Махнівська	Хмільницький	сільська	8	311,4	7929
Мурафська	Жмеринський	сільська	5	191,6	11560
Ободівська	Гайсинський	сільська	5	326,7	9814
Ольгопільська	Гайсинський	сільська	5	234,7	6224
Райгородська	Гайсинський	сільська	10	292,4	7172
Самгородоцька	Хмільницький	сільська	10	323,1	8433
Северинівська	Жмеринський	сільська	7	223,1	7992
Соболівська	Гайсинський	сільська	9	292,8	7923
Станіславчицька	Жмеринський	сільська	8	301,0	7649
Студенянська	Тульчинський	сільська	6	259,4	5911
Уланівська	Хмільницький	сільська	14	611,1	15634
Якушинецька	Вінницький	сільська	8	279,1	16349
Яришівська	Могилів-Подільський	сільська	8	250,6	6781

Джерело: сформовано на основі [21]

Узагальнюючи дані, можна відзначити, що в Гайсинському районі має найбільшу кількість створених сільських територіальних громад (7 громад), тоді як у Вінницькому та Жмеринському районах їх кількість становить по 4 громади. Щодо кількості об'єднаних рад, вона коливається від 4 (Агрономічна у Вінницькому районі та Кунківська у Гайсинському районі) до 14 (Уланівська у Хмільницькому районі).

Найбільші за населенням об’єднані сільські територіальні громади включають Якушинецьку (16349 осіб) у Вінницькому районі та Уланівську (15634 особи) у Хмільницькому районі (рис. 2.7).

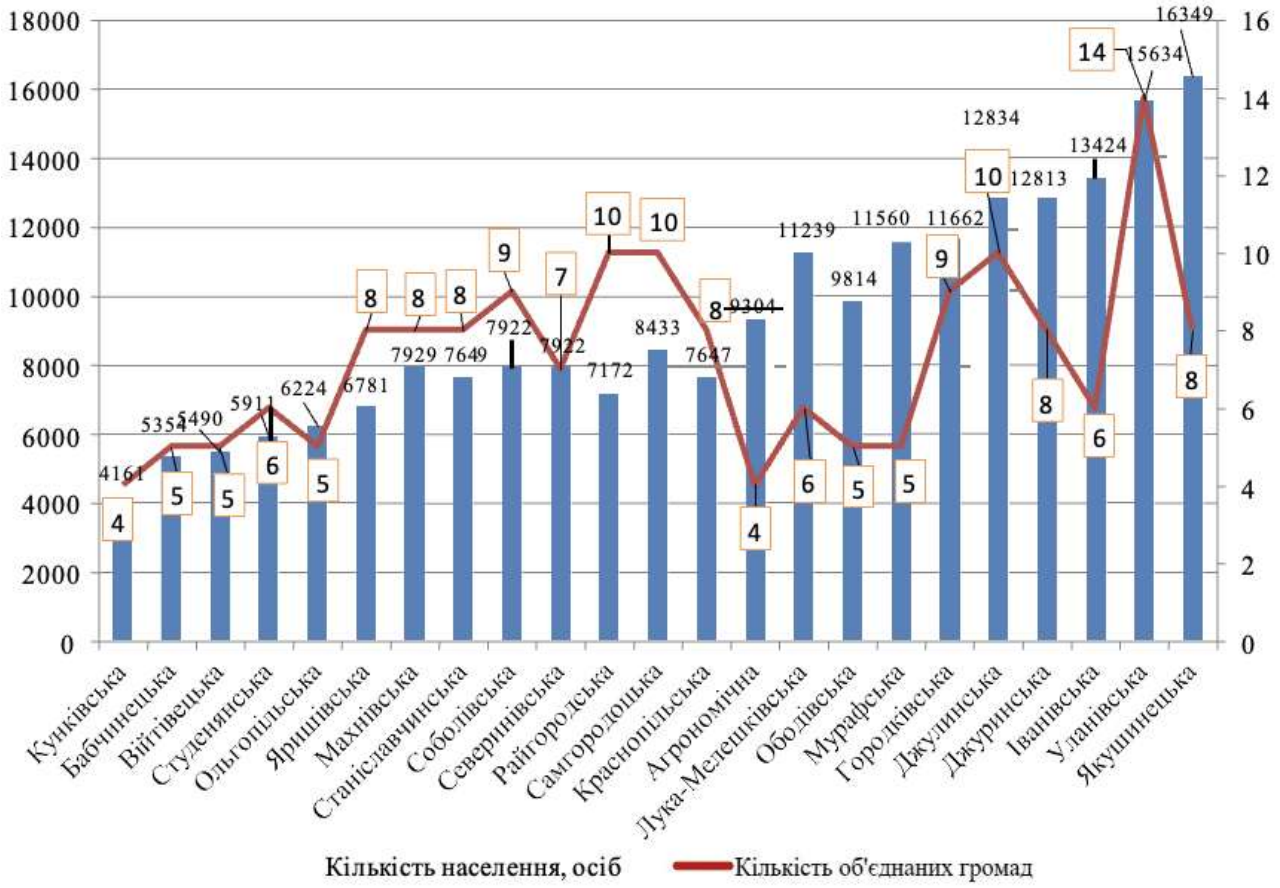

Рис. 2.7. Наявність населення в об’єднаних сільських територіальних громадах Вінницької області станом на 2021 р.

Джерело: побудовано автором

Отже, існує значна різниця в розмірах населення між різними сільськими територіальними громадами. Громади, які мають найменшу кількість населення, об'єднують до 6000 осіб, в той час як громади з найбільшою кількістю населення можуть сягати значно вищих значень. Ця різниця

становить 5,2 рази, що вказує на великий діапазон розмірів сільських територіальних громад в області.

Так, найменша кількість населення наявна в таких територіальних громадах: Кунківській (4161 осіб) Гайсинського району, Бабчинецькій (5354 осіб) Могилів-Подільського району, Війтівецькій (5490 осіб) Хмільницького району та Студенянській (5911 осіб) Тульчинського району.

Запроваджена бюджетна політика, яка базується на механізмі бюджетного регулювання та вирівнювання, розглядається як новий спосіб планування доходів та видатків на одного мешканця території. За такого підходу, кожен громадянин матиме визначену частку фінансових ресурсів для отримання суспільних благ, що, в свою чергу, сприятиме забезпеченню фінансовими ресурсами всього району [130, с.116].

Спробуємо оцінити фінансову спроможність цих сільських територіальних громад за наведеними показниками, які відображають фінансові аспекти діяльності сільських територіальних громад у 2021 р. (табл. 2.3).

При аналізі найбільших сільських територіальних громад за кількістю мешканців важливо відзначити різницю в доходах на одного мешканця серед цих трьох громад (Якушинецька та Уланівська сільські територіальні громади). Так, в Якушинецькій громаді спостерігаються найвищі доходи на одного мешканця (1449,4 грн.), тоді як в Уланівській громаді цей показник може бути інший. Також важливо відзначити, що видатки на одного мешканця є вищими в Кунківській громаді (1877,3 грн), і цей аспект варто врахувати при подальшому аналіз.У Кунківській громаді відзначається також вища кількість капітальних видатків на одного мешканця. Цей показник може вказувати на особливості фінансової стратегії громади та напрямки її розвитку.Уланівська громада виділяється в структурі доходів загального фонду високою часткою витрат на утримання управлінського персоналу (39,8%), що перевищує відповідний показник у Якушинецькій громаді (19,4%). Це може свідчити про важливі адміністративні витрати у громаді та може впливати на ефективність її управління.

Таблиця 2.3

Показники бюджетів сільських територіальних громад Вінницької області

Сільські територіальні громади	Показники, що характеризують фінансові аспекти діяльності громад							
	Дохо-ди загаль ного фонду на 1-го мешка-нця, грн.	Видат-ки загаль ного фонду на 1-го мешка нця, грн	Капіта льні видатк и на 1-го мешка нця, грн	Рівень дотаці йності бюдж етів, %	Співвідно шення видатків на утримання апарату управління із сумою доходів загального фонду, %	Питома вага заробіт ної плати у видат ках загаль ного фонду	Видат-ки на загаль ну середн ю освіту на 1-го учня	Питома вага місцевих податків і зборів у доходах загальног о фонду
Вінницький район								
Агрономічна	1208,3	1401,7	4,1	11,3	25,1	91,1	7055,2	36,9
Лука-Мелешківська	932,3	1688,4	100,0	17,5	26,4	88,4	8804,5	40,0
Мелешківська	1449,4	1336,8	12,9	4.1	19,4	90,7	7573,4	32,4
В середньму по району	**1193,7**	**1475,6**	**39,0**	**10,9**	**23,6**	**90,1**	**7811,0**	**36,4**
Могилів-Подільський район								
Бабчинецька	893,8	1682,4	0,0	19,7	33,3	84,6	9960,7	61,1
Яришівська	1083,9	1403,5	14,2	14,1	27,2	96,0	11723,0	30,3
В середньму по району	**988,9**	**1542,9**	**7,1**	**16,9**	**30,3**	**90,3**	**10841,9**	**45,7**
Хмільницький район								
Війтівецька	1105,3	1843,0	34,5	0,0	34,0	86,0	9577,1	36,1
Іванівська	878,4	1503,8	47,1	6,1	24,5	93,4	9193,4	32,5
Махнівська	1008,8	1622,4	26,6	6,3	25,6	88,8	10449,8	41,2
Самгородоцька	962,9	1574,1	3,5	0,0	30,0	89,5	10528,4	40,6
Уланівська	838,5	1679,5	0,0	16,2	39,8	86,1	11059,5	44,4
В середньму по району	**958,8**	**1644,6**	**22,3**	**5,7**	**30,8**	**88,8**	**10161,7**	**38,9**
Тульчинський район								
Городківська	772,6	1498,4	3,5	0,0	35,4	90,6	9856,2	43,9
Студенянська	866,7	1700,2	3,5	8,5	51,6	94,2	10964,5	43,3
В середньму по району	**819,7**	**1599,3**	**3,5**	**4,3**	**43,5**	**92,4**	**10410,4**	**43,6**
Гайсинський район								
Джулинська	790,6	2113,8	13,3	20,5	35,5	86,6	11934,9	50,2
Краснопільська	1127,8	1742,2	10,6	0,0	27,1	84,4	12068,5	41,1
Кунківська	962,8	1877,3	175,2	-2,4	41,2	81,8	15544,4	25,9
Ободівська	650,9	1452,4	0,0	30,4	29,2	92,3	9993,3	43,4
Ольгопільська	561,5	1482,5	0,0	33,2	37,2	96,7	9712,9	51,9
Райгородська	785,7	1769,1	26,0	23,4	39,9	91,3	12106,4	48,6
Соболівська	511,2	1363,7	512,4	36,3	53,1	93,9	11611,8	57,5
В середньму по району	**770,1**	**1474,1**	**105,4**	**20,2**	**37,6**	**89,6**	**11853,2**	**45,5**
Жмеринський район								
Мурафська	527,5	1626,5	2,0	33,6	29,6	89,8	8157,6	28,5
Северинівська	534,1	1555,3	3,0	35,7	51,1	92,7	9043,9	32,7
Станіславчицька	578,9	1221,7	113,3	24,7	27,2	95,1	9473,1	44,3
Джуринська	387,1	1248,1	5,3	48,6	39,6	91,0	9546,0	42,9
В середньму по району	**506,9**	**1412,9**	**30,9**	**35,7**	**36,9**	**92,2**	**9055,2**	**37,1**

Джерело: розраховано на основі [21]

Щодо частки місцевих податків і зборів в структурі доходів загального фонду, то у Уланівській громаді цей показник є найвищим (44,4%), в порівнянні з Якушинецькою громадою, де він становить 32,4%. Це свідчить про різницю в джерелах доходів та може вказувати на особливості економічного потенціалу та фінансової самостійності громад.

Якушинецька сільська територіальна громада виявилася в перевагах для розвитку, оскільки вона має меншу кількість об’єднаних громад (8) у порівнянні з іншими. Знижений рівень дотаційності бюджету (4,1%) і вищі доходи на 1 мешканця, зокрема в порівнянні з Уланівською сільською територіальною громадою (1449,4 грн.), свідчать про успішність її економічної діяльності. Особливо слід відзначити значну кількість підприємств – платників податків (826 суб’єктів малого і середнього бізнесу) та їх різноманітність, охоплюючи не лише галузь сільського господарства, а й торгівлю.

Отже, Якушинецька сільська територіальна громада, на нашу думку, має сприятливі умови для подальшого розвитку. Це обумовлено її близькістю до обласного центру (відстань - 9 км), що надає можливість залучення додаткових ресурсів та співпраці для вирішення нагальних проблем громади. Крім того, важливими плюсами є прийнятна частка місцевих податків і зборів у структурі доходів загального фонду (32,4%) та низький рівень дотаційності бюджету (4,1%), що стимулює громаду до подальшого розкриття економічного потенціалу та пошуку нових напрямків для наповнення бюджету.

Одним із перспективних напрямків розвитку Якушинецької сільської територіальної громади є використання невикористаного туристичного потенціалу. На території громади присутні залишки трипільської культури біля села Майдан, Городище скіфського часу в с. Якушинці, закинуті шахти ядерних ракет (с. Якушинці), залишки німецької військової бази часів Другої світової війни (с. Майдан) та інші об'єкти, які можуть зацікавити туристів. Крім того, наявність водних об'єктів та джерела М. Коцюбинського можуть стати основою для розвитку туризму, водних видів відпочинку, спортивного та промислового рибальства тощо.

Уланівська сільська територіальна громада, не зважаючи на те, що має найвищу питому вагу місцевих податків і зборів у структурі доходів загального фонду (44,4%), виявляється менш конкурентоспроможною щодо розвитку економічного потенціалу громади порівняно з Якушинецькою. Це обумовлено великою кількістю громад (14 одиниць) та населених пунктів (36 одиниць) у її складі, що призводить до більших витрат. Також слід відзначити, що в Уланівській територіальній громаді висока частка видатків на утримання управлінського персоналу (39,8%), в порівнянні з Якушинецькою громадою, де цей показник становить лише 19,4%.

Територія Уланівської громади розташована в межах Дніпровського Буровугільного басейну. Поблизу Уланова знаходяться родовища мінеральних радонових вод, що може стати перспективним напрямком для розвитку території та додаткового наповнення доходів державного бюджету.

Аналізуючи фінансові аспекти діяльності громад з найменшою кількістю населення та кількістю громад у її складі - Кунківська (4161 особа) Гайсинського району, Бабчинецька (5354 особи) Могилів-Подільського району, Війтівецька (5490 осіб) Хмільницького району, можна визначити, що доходи на 1 мешканця в цих громадах приблизно однакові. Однак видатки на 1 мешканця є вищими у Кунківській громаді (1877,3 грн.), а також капітальні видатки на 1 мешканця (1752 грн.). Рівень дотаційності найвищий у Бабчинецькій громаді - 19,7%, а також найвища частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду саме в цій громаді на рівні 61,1%, тоді як в Кунківській громаді - 25,9%. Судячи з показників, найбільш самодостатніми і незалежними виглядають сільські територіальні громади з найменшою кількістю населення та вищою часткою місцевих податків і зборів.

Аналізуючи показники бюджетів сільських територіальних громад Вінницької області в 6 районах, можна зробити такі висновки: доходи загального фонду на 1 мешканця (середнє значення) найвищим є у сільських територіальних громадах Вінницького району (1193,7 грн), а найнижчими - в Жмеринському районі (506,9 грн). Видатки загального фонду на 1 мешканця є

найвищими в Хмільницькому районі (1644,6 грн), а найнижчими - у Жмеринському районі (1412,9 грн). Щодо показника капітальні видатки на 1 мешканця найвище середнє значення характерне для сільських територіальних громад Гайсинського району (105,4 грн), тоді як найнижче значення цього показника (3,5 грн) - у Тульчинському районі.

Високий рівень дотаційності бюджетів сільських територіальних громад Жмеринського району складає 35,7% (середнє значення), тоді як найменш дотаційними є територіальні громади Тульчинського району з показником 4,3%. Висока частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду спостерігається в територіальних громадах Могилів-Подільського (45,7%), Гайсинського (45,5%) та Тульчинського районів (43,6%).

Подальший розвиток сільських територіальних громад в умовах реформи децентралізації залежить від ефективної державної політики. Основні напрями цієї політики повинні вирішувати економічні, соціальні і екологічні проблеми територій та сприяти підвищенню якості життя сільських мешканців.

Забезпечення фінансової спроможності сільських територіальних громад є ключовою умовою соціально-економічного розвитку та модернізації інфраструктури. Реалізація такої спроможності можлива лише за умови налагодження ефективного механізму наповнення дохідної частини бюджетів. Гарантування фінансової спроможності дозволить сільській громаді динамічно розвиватися, розширювати економічний потенціал території, вирішувати актуальні проблеми місцевого значення та вдосконалювати систему місцевого самоврядування в Україні.

2.3. Оцінка ефективності управління розвитком сільських територіальних громад

Ефективність управління розвитком сільських територій, зокрема шляхом використання громадами різноманітних інструментів та важелів впливу, пов’язана із функціональністю та дієздатністю системи місцевого самоврядування.

Оцінку соціально-економічного розвитку сільських територій можна провести, враховуючи ряд показників (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Основні економічні показники соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи приросту 2021 р. до 2017 р., %
Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища (Вінницька область) - усього	180084,5	216836,1	268798,3	307768,1	218741,0	121,5
Чисельність населення сільського (наявне), тис. осіб	788,8	780,3	769,5	758,7	746,0	94,6
Міграційний приріст (скорочення) (в сільській місцевості), осіб	-681	-2689	-1877	-3547	-3506	-
Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві, лісовому та рибному господарстві (на 1 штатного працівника, грн.)	4290	6499	8314	10203	10699	248,7

Джерело: розраховано на основі [146-150]

Аналізуючи дані таблиці 2.4, можна зробити певні висновки. Незважаючи на зростання середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві з 4290 грн. в 2017 р. до 10699 грн. у 2021 р. і темпи приросту, які становлять 248,7 %, спостерігається скорочення чисельності сільського населення з 788,8 тис. осіб в 2017 р. до 746 тис. осіб в 2021 р. Темпи приросту становлять 94,6%, що свідчить про негативну тенденцію міграції і може впливати на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Оцінювати ефективність управління розвитком сільських територіальних громад можна за допомогою інформаційно-аналітичної панелі показників бюджетів сільських територіальних громад. Один з важливих показників, який відображає зростання фінансової спроможності територіальних громад, - це показник фіскальної віддачі. Його розрахунок базується на співвідношенні надходжень загального фонду громади до площі території громади (рис. 2.8).

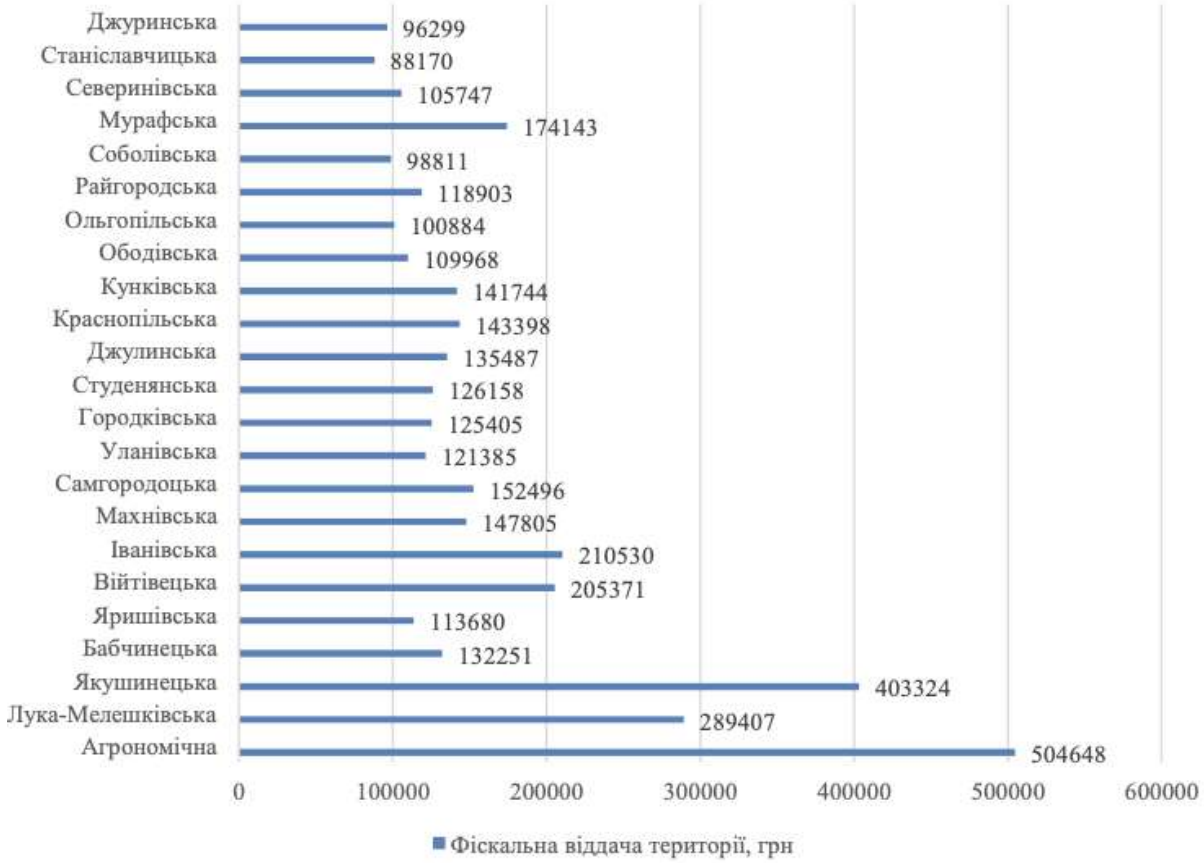

Рис. 2.8. Фіскальна віддачі територій в межах сільських територіальних громад Вінницької області

Джерело: побудовано автором за даними [162]

На основі представлених даних на рисунку 2.8 можна зазначити, що в 17 громадах (73,9%) Вінницької області показник фіскальної віддачі території не досягає середнього значення, яке складає 167213 грн. Тому важливо вдосконалювати цей показник для більш ефективного управління їх діяльністю. Різниця між найвищим рівнем фіскальної віддачі, який має місце в Агрономічній громаді Вінницького району (504648 грн), і найнижчим рівнем, зафіксованим в Станіславчицькій громаді Жмеринського району (88170 грн), становить 5,7 раза.

Для більш детальної оцінки ефективності управління доходами і витратами сільських територіальних громад Вінницької області можна звернутися до табл. 2.5 і 2.6.

Таблиця 2.5

Показники ефективності управління доходами в сільських територіальних громадах Вінницької області у 2021 році

Сільські територіальні громади	Доходи загального фонду, загалом						
	Всього надходжень до загального фонду , грн.	Дохідність земель, грн	Місцеві податки і збори, грн	Питома вага місцевих податків і зборів в структурі надходжень загального фонду, %	Плата за землю (земельний податок + орендна плата)	Питома вага плати за землю в структурі місцевих ї податків і зборів, %	Фіскальна віддача території громад, грн
Вінницький район							
Агрономічна	46982828	24599	17373776	36,9	2290194	13,2	504648
Лука-Мелешківська	50501497	25144	15633319	30,9	4387569	28,1	289407
Мелешківська	115000000	29777	36083053	31,4	8525244	23,6	403324
Могилів-Подільський район							
Бабчинецька	27336318	50182	14817564	54,2	10372596	70,0	132251
Яришівська	29113412	23826	10940749	37,6	6101767	55,8	113680
Хмільницький район							
Війтівецька	34789838	23428	10678503	30,7	3968622	37,2	205371
Іванівська	65727410	32534	19188314	29,2	10157067	52,9	210530
Махнівська	45760406	23217	15825688	34,6	7188059	45,4	147805
Самгородоцька	49149343	23552	16333494	33,2	7590815	46,5	152496
Уланівська	73959621	22285	30411096	41,1	13578157	44,6	121385
Тульчинський район							
Городківська	58100204	12503	20274261	34,9	5792633	28,6	125405
Студенянська	32914517	25739	13806572	41,9	6715187	48,6	126158
Гайсинський район							
Джулинська	56186527	30102	26764095	46,6	12483281	46,6	135487
Краснопільська	46790878	26033	17929740	38,3	8494649	47,4	143398
Кунківська	24833475	18078	5649215	22,7	3167319	56,1	141744
Ободівська	36058468	19246	13276486	36,8	6310665	47,5	109968
Ольгопільська	23687631	17892	10551779	44,5	4201035	39,8	100884
Райгородська	34790952	36164	15850399	45,6	10581506	66,8	118903
Соболівська	29346783	15242	12003129	40,9	4526822	37,7	98811
Жмеринський район							
Мурафська	33766294	25972	10858295	32,2	5035938	46,4	174143
Северинівська	23370065	15860	7230935	30,9	3505085	48,5	105747
Станіславчицька	26750812	16814	9804891	36,6	5101422	52,0	88170
Джуринська	32337230	16841	12306870	38,1	5655129	45,9	96299

Джерело: розраховано на основі [162]

Аналізуючи дані таблиці 2.5, варто відзначити, що Кунківська громада Гайсинського району (22,7%) та Іванівська громада Хмільницького району (29,2%) мають найнижчу частку місцевих податків і зборів в структурі надходжень загального фонду. З іншого боку, Бабчинецька громада Могилів-

Подільського району (54,2%) та Джулинська громада Гайсинського району (47,7%) демонструють найвищий рівень цього показника. У 10 громадах (43,5%) величина цього показника менше за середнє значення.

Таблиця 2.6

Структура видатків сільських територіальних громадах Вінницької області у 2021 році

Сільські територіальні громади	Видатки загального фонду, загалом, у тому числі:				
	Видатки загального фонду , грн	Видатки на ЖКГ, грн	Питома вага видатків ЖКГ в структурі видатків загального фонду, %	Видатки на утримання апарату управління, грн.	Питома вага видатків на утримання апарату управління в структурі видатків загального фонду, %
Вінницький район					
Агрономічна	69586574	1435792	2,1	16947777	24,4
Лука-Мелешківська	94643629	1358109	1,4	12318949	13,0
Мелешківська	124000000	4628017	3,7	25071479	20,2
Могилів-Подільський район					
Бабчинецька	45591831	2512648	5,5	7152336	15,7
Яришівська	46495386	901935	1,9	9570041	20,6
Хмільницький район					
Війтівецька	50789596	3471957	6,8	9662237	19,0
Іванівська	95020204	1810830	1,9	13458504	14,2
Махнівська	69959972	1326673	1,9	11386880	16,3
Самгородоцька	77196512	741092	0,9	12222980	15,8
Уланівська	125000000	2960520	2,4	22999838	18,4
Тульчинський район					
Городківська	81497649	686997	0,8	13173789	16,2
Студенянська	48274329	1184767	2,5	11739579	24,3
Гайсинський район					
Джулинська	121000000	2470923	2,0	16041914	13,3
Краснопільська	62381575	2821857	4,5	9986376	16,0
Кунківська	35444754	2361287	6,7	7320337	20,7
Ободівська	66241484	989016	1,5	9144349	13,8
Ольгопільська	47491165	1123484	2,4	7287896	15,3
Райгородська	64212621	1141122	1,8	11063243	17,2
Соболівська	49988786	2413238	4,8	10649300	21,3
Жмеринський район					
Мурафська	88903804	1017944	0,1	7886850	8,9
Северинівська	57002437	479346	0,8	8341669	14,6
Станіславчицька	48487219	1088334	2,2	6979493	14,4
Джуринська	77400796	371012	0,5	9499912	12,3

Джерело: розраховано на основі [162]

Щодо плати за землю, що є характерною для сільських територій, найвищий рівень цього податку зафіксовано у Бабчинецькій громаді Могилів-Подільського району (70%), Райгородській (66,8%) та Кунківській (56,1%) громадах Гайсинського району. Середнє значення цього показника складає 44,7%, проте в 7 громадах його значення нижче середнього рівня в структурі місцевих податків і зборів.

Аналізуючи дані таблиці 2.6, важливо відзначити, що в 8 громадах (34,8%) спостерігається значне витрачання коштів на утримання управлінського персоналу. Найнижчий рівень цього показника зафіксовано в Джулинській громаді Гайсинського району (13,3%) та Джуринській громаді Жмеринського району (12,3%) при середньому значенні 16,8%.

На сучасному етапі в українському селі чітко виявляються дві взаємопов’язані проблеми: з одного боку, потрібно вирішувати великий обсяг організаційно-економічних заходів та матеріало-трудомістких робіт для створення й розвитку високопродуктивного сільського господарства, а з іншого – в селах є значна кількість трудових ресурсів, які не залучені до продуктивної праці [75, с.12].

Крім переваг, які випливають з проведення реформи, зокрема зростання фінансових можливостей об'єднаних територіальних громад, існують інші засоби для забезпечення економічного розвитку. Серед них варто відзначити можливість отримання зовнішніх позик, самостійний вибір установ для обслуговування коштів місцевих бюджетів у контексті розвитку та власних надходжень бюджетних установ. Соціально-економічний розвиток сільських територіальних громад в Україні також несе певні ризики та загрози (рис. 2.9).

Для зменшення ризиків, пов'язаних із глибшим впровадженням реформи, рекомендується реалізація ряду заходів, таких як:

- вдосконалення нормативно-правового забезпечення, наприклад, спрощення процедур затвердження перспективних планів формування територіальних громад, включаючи усунення обласних рад від схвалення таких

планів, поліпшення адміністрування місцевих податків, а також врегулювання сплати податку на доходи фізичних осіб тощо;

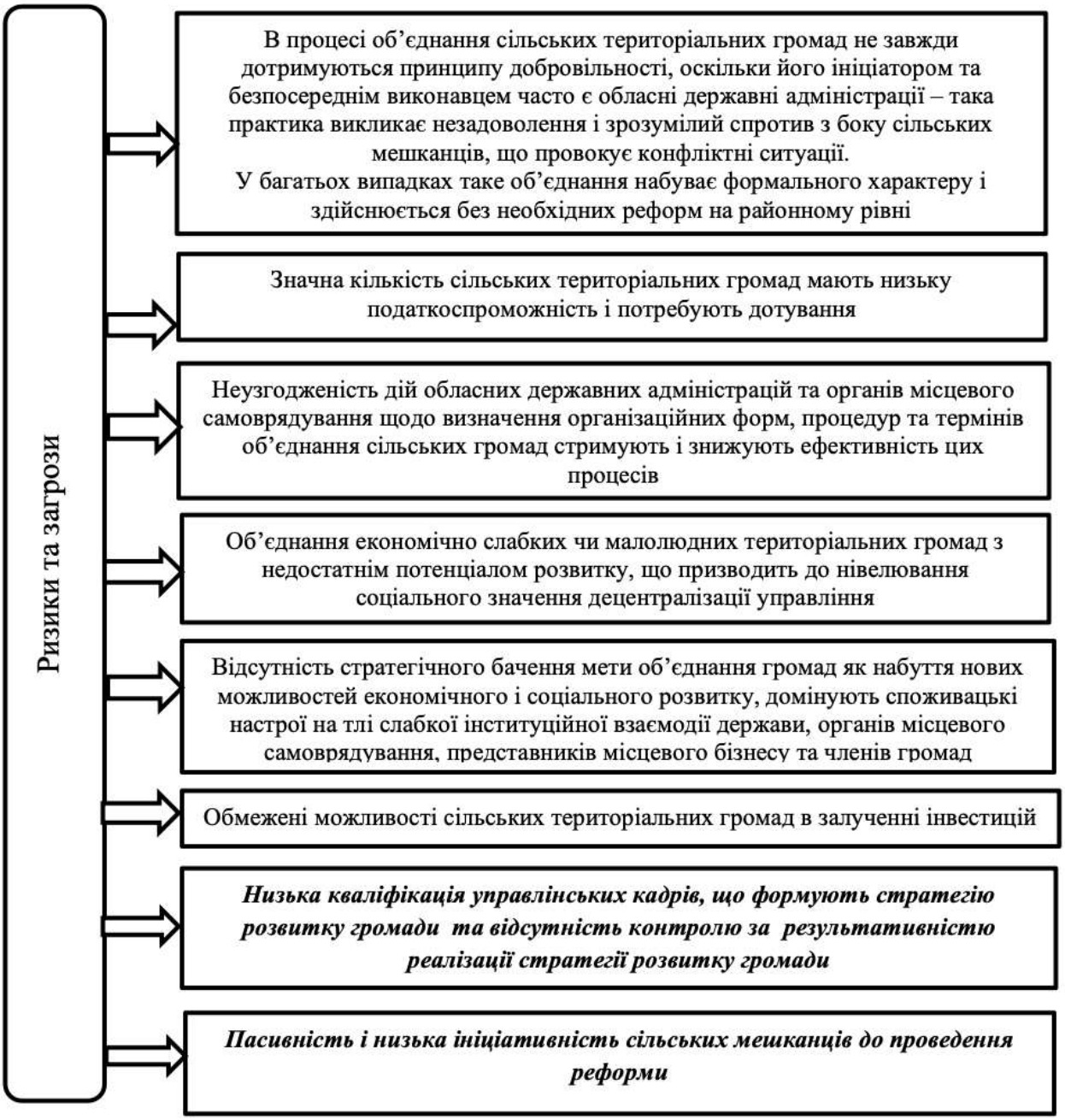

Рис. 2.9. Ризики та загрози соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад в Україні

Джерело: побудовано на основі [23, с. 53-54]

- посилення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування з метою впровадження механізму моніторингу планування та виконання місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад на рівні держави;

- підвищення прозорості бюджетного процесу та залучення громадськості до управління ним, забезпечення сталості комунікацій між органами місцевого самоврядування та громадами, що сприятиме зменшенню корупційних ризиків.

Отже, стратегія соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області базується на підвищенні життєвого рівня сільського населення, використовуючи економічний потенціал території за державної підтримки та ініціатив громади. Активна участь місцевого самоврядування у створенні стимулів для збалансованого економічного та соціального розвитку регіонів є ключовою складовою цієї стратегії.

Однією з центральних цілей Програми економічного і соціального розвитку Вінницької області на 2021 рік була ціль 3 «Забезпечення умов сталого економічного розвитку. Зростання конкурентоспроможності економіки області».

Протягом січня-грудня 2021 року на території Вінницької області реалізовано 89 інвестиційних проєктів загальною вартістю майже 2,6 млрд грн та створено 960 нових робочих місць, з них по галузях:

– харчова – 21 проєкт на суму 786,1 млн грн, 259 нових робочих місць;

– розширення інфраструктури зберігання сільськогосподарської продукції

– 33 проєкти на суму 969,8 млн грн, створено 256 нових робочих місць;

– альтернативна енергетика 10 проєктів, створено 53 нових робочих місця на суму 557,8 млн грн;

– інші – 25 проєктів на суму 263,6 млн грн, 272 нових робочих місця.

В умовах воєнного стану підприємства стають економічним тилом, який незважаючи на складні умови, продовжує реалізовувати можливість працювати в нічний час, з обмеженим використанням ресурсів, але зберігаючи робочі місця, допомага- ючи армії та забезпечуючи населення необхідними товарами.

РОЗДІЛ 3
СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ І ПІРОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Україні необхідно приділяти особливу увагу розробці заходів та механізмів для сталого розвитку сільських територій у контексті її прагнення до інтеграції у європейське співтовариство. Швидке прийняття рішень у цьому напрямку є невід'ємною умовою успішної інтеграції. Негативні тенденції у розвитку сільських територій, де проживає значна частина населення, мають бути подолані, оскільки це є ключовим елементом забезпечення конкурентоспроможності нашої країни на міжнародній арені.

Пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку сільських територій включають нарощування аграрного, диверсифікаційного, інфраструктурного, соціального, екологічного та організаційно-економічного потенціалів.

Збільшення аграрного потенціалу передбачає використання невикористовуваних продуктивних земель, розвиток худоби та птиці, модернізацію матеріально-технічної бази сільськогосподарських виробників, підвищення родючості ґрунтів і оптимізацію структури аграрного сектору. Зростання диверсифікаційного потенціалу включає формування умов для розвитку промислових, споживчої кооперації, локальних ринків послуг та розвитку сільського туризму.

Аграрний та диверсифікаційний потенціали є основою виробничого базису локальних територіальних утворень та важливими чинниками забезпечення зайнятості сільського населення. Ефективність виробничого потенціалу визначається рівнем розвитку інфраструктурного потенціалу, включаючи якість соціальної та інженерної інфраструктури, інтеграцію до регіональних транспортних, логістичних, ринкових та інформаційних мереж.

Соціальний потенціал сільських територій збільшується через стабілізацію демографічної ситуації, підвищення рівня зайнятості та доходів населення, забезпечення економічної та фізичної доступності благ, інвестицій у людський капітал, розвиток місцевого самоврядування та підвищення громадянської активності.

Останнім часом важливим завданням стає нарощування екологічного потенціалу сільських територій, що включає заходи з формування стійких екосистем, освоєння еколого-ландшафтних систем господарювання, забезпечення екологічної безпеки продукції, впровадження «зелених» технологій та збереження біорізноманіття. Якість соціально-економічного потенціалу розвитку визначається рівнем державно-приватного партнерства, інтеграцією у регіональний економічний простір, інвестиційною привабливістю територій та підприємницькою активністю сільського населення.

Визначення пріоритетних напрямків повинно враховувати загальний потенціал розвитку сільських територій, цілі розвитку, інвестиційні можливості суб’єктів сільського розвитку та ефективність механізму балансування їх економічних та соціальних інтересів, а також якість людського капіталу локальних територіальних утворень. Ключовим документом, що регламентує ці напрямки, повинна бути Стратегія розвитку сільської території. Цей стратегічний документ повинен включати опис цілей та завдань розвитку територіальної соціально-економічної системи, перелік заходів для реалізації кожного напрямку, систему ресурсного забезпечення кожного заходу та набір індикаторів для відстеження та регулювання траєкторії розвитку сільської території.

Завданням держави, як макрорегулятора сільського розвитку, є активне сприяння формуванню необхідної траєкторії розвитку сільських територій та створення умов для реалізації їхнього потенціалу. Кожна сільська територія не може одночасно розвиватися в усіх напрямах. Основним завданням стратегічного планування розвитку є визначення «полюсів зростання» — тих напрямів, які гарантують найвищу економічну та соціальну ефективність

використання потенціалу сільської території та підвищення її конкурентоспроможності [8].

Очевидно, що не існує універсального підходу до формування конкурентних переваг окремих сільських територій. Проте можлива консолідація інтересів різних територіальних утворень, суб'єктів господарювання та індивідів, чия діяльність об'єднана стійкими економічними чи соціальними зв'язками. Історично склалося так, що спроби консолідації інтересів зазвичай обмежувалися сільськими районами в межах їх адміністративних кордонів. Проте в умовах економічної роз’єднаності та зростаючої конкуренції такий підхід до об'єднання зусиль економічних агентів може бути неефективним.

В умовах цивілізаційних трансформацій розвиток сільських територій передбачає подолання моногалузевої спеціалізації, перехід до різнобічного розвитку економічної основи, мобілізацію місцевого населення та його залучення до економіки на основі збереження та вдосконалення внутрішніх ресурсів.

Вважаємо, що основними напрямами сільського розвитку в нових умовах є:

– широке впровадження нових технологічних рішень у виробництво агросировини, продуктів її переробки, логістики та інших галузей;

– підвищення рівня добробуту сільського населення і зниження рівня бідності шляхом створення нових робочих місць та гарантування достойної заробітної плати працівникам;

– забезпечення комфортності проживання у сільській місцевості через благоустрій житлового фонду та громадських місць;

– гарантування високого рівня доступності та якості послуг у сферах охорони здоров'я, освіти, задоволення культурних потреб тощо;

– створення умов безперервного навчання;

– розвиток сільського самоврядування на місцях проживання.

У контексті формування нової стратегії та тих змін, які передбачаються в цільових програмах розвитку сільських територій, реалізація цих ініціатив може привести до залучення інвестицій у сільський сектор економіки і сприяти його значному розвитку.

Основними критеріями збалансованого сільського розвитку є підвищення ефективності сільського господарства, диверсифікація економіки сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки країни, природний приріст сільського населення, поліпшення рівня та якості життя на селі, здійснення соціального контролю, а також покращення родючості ґрунтів і екологічної ситуації в сільських районах. Ці критерії можна забезпечити за допомогою різноманітних заходів, їх раціональне поєднання формує сутність стратегії стійкого сільського розвитку. Для сільських територій Вінницької області можна виділити п’ять основних напрямів цієї стратегії, які взаємодіють з аграрною, соціально-демографічною, екологічною та інституційною сферами (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Напрями політики збалансованого розвитку сільських територій Вінницької області

Джерело: сформовано на основі [21]

Забезпечення транспортними, побутовими та торговельно-побутовими послугами, а також наявність культурно-просвітницьких закладів є важливими елементами, які дозволяють мешканцям сільських територій насолоджуватися повноцінним та цивілізованим способом життя. Окрім цього, сільські жителі повинні мати можливість займатися не лише індивідуальною трудовою діяльністю на власних земельних ділянках, але й підприємницькою.

Для стимулювання підприємницької активності серед селян важливим є питання пільгового кредитування, безкоштовної інформатизації та консультування. Ці аспекти потребують підтримки з боку місцевих та районних органів влади. Розвиток підприємницької ініціативи в сільських районах може стати стратегічною основою для соціально-економічного розвитку цих територій.

Забезпечення зайнятості в сільській місцевості, зокрема за підтримки підприємництва, при відповідних умовах чесної конкуренції, сприятиме поповненню бюджетів самоврядування. Це в свою чергу дозволить поліпшити інфраструктуру сільських територій, включаючи розвиток доріг, забезпечення зв'язку, електроенергії, водопостачання та каналізації. Такий комплекс заходів сприятиме добробуту територіальних громад в цілому.

Питання охорони навколишнього середовища також відіграє важливу роль в збалансованому розвитку сільських територій. Дії територіальної громади в усіх аспектах життєдіяльності повинні здійснюватись за умови збереження лісів, чистого повітря, природних джерел і річок, чистих грунтів та інших екологічних ресурсів.

Вирішення цих питань може забезпечити використання комплексного підходу, який передбачає розгляд усіх аспектів: сільського господарства, управління матеріальними ресурсами, екологічних аспектів, соціальних пріоритетів та питань, пов'язаних з об'єктами соціальної сфери. Також важливим є здійснення управління цими компонентами на місцевому рівні, розвиток відносин з місцевими органами державного управління, організаціями

на території громад та розгляд питань фінансування і бюджетування всіх цих компонентів.

Робота в партнерстві органів місцевої влади, організацій і громадян є важливим елементом сталого розвитку сільських територій. Через партнерство місцеве населення активно бере участь у формуванні життя в селі та його громаді. Досвід розвинених країн свідчить, що планування розвитку, базоване на партнерських відносинах між місцевими мешканцями, підприємцями, фермерами та місцевою владою, є значно ефективнішим. Це передбачає витрачання коштів на виконання завдань, які дійсно є пріоритетними для громади. Місцева влада, в такому партнерстві, не лише виконує розпорядження «згори», але й орієнтується на потреби громади, враховуючи не лише проблеми життєзабезпечення, а й бажання організувати життя у відповідності з високими стандартами. [94, с. 7].

Незважаючи на запроваджені формальні заходи та створені органи для підтримки розвитку сільських територій, існують виклики та проблеми, які гальмують їхній прогрес. Необхідність фінансування та недосконаліть системи управління ускладнюють реалізацію програм та заходів, призначених для підтримки розвитку сільських областей. Крім того, соціально-економічна криза створює додаткові труднощі. Важливо визнати, що без адекватного фінансування та комплексного підходу, що враховує економічні, соціальні та управлінські аспекти, важко досягти успішного розвитку сільських територій. Запропоновано провести аналіз ефективності наявних програм, залучити місцеві громади до розробки та виконання стратегій розвитку, а також розглянути інноваційні підходи до фінансування та управління.

Аналіз соціально-економічного становища сільських територій у Вінницькій області вказує на необхідність прийняття заходів для виходу з кризового стану, що склався в сільській місцевості. Це і є основною метою розробленої стратегії забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій на основі партнерства (рис. 3.2).

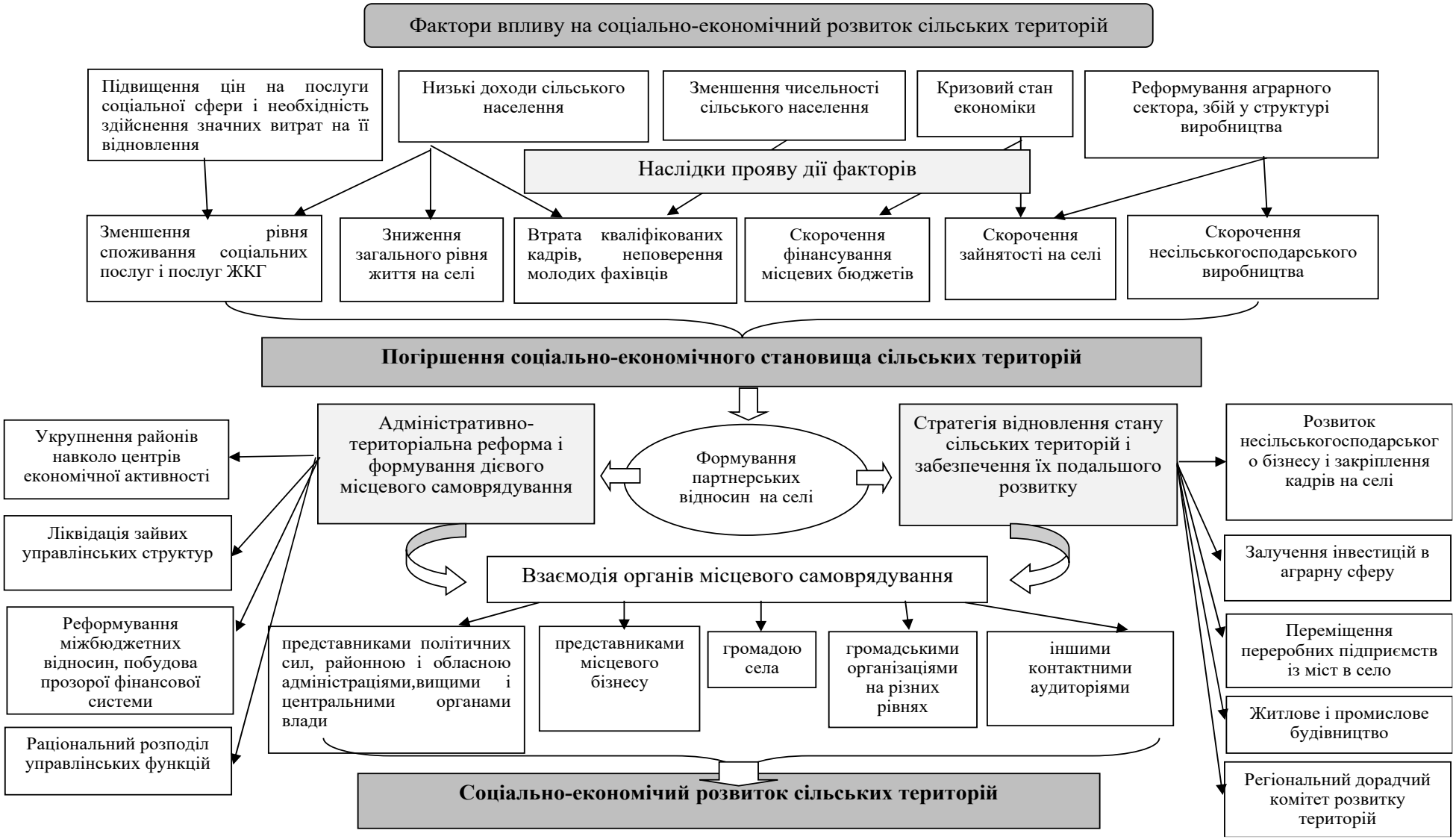

Рис. 3.2. Стратегія соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області на основі партнерства

Джерело: побудовано на основі [90]

Мета запропонованої стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області полягає в сприянні людському розвитку через підвищення рівня участі громадян, нарощування місцевого потенціалу і встановлення партнерських взаємовідносин.

Реалізація цієї мети включає різноманітні форми взаємодії на місцевому рівні, такі як партнерство між громадянами та інститутами, співпраця між владою та приватним сектором, взаємодія міжнародних та місцевих діячів, а також взаємодія між науковими дослідженнями та практикою.

Крім того, необхідна нова стратегія розвитку сільських територій, яка для кожного села буде коригуватися з урахуванням його ресурсного потенціалу. Формування такої стратегії повинно бути спрямоване як на вирішення загальнодержавних, так і внутрішньорегіональних соціально-економічних і екологічних проблем. Пропонуємо стратегію розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища. Ця стратегія, по суті, повинна стати найважливішим механізмом для забезпечення сталого розвитку сільських територій (рис. 3.3).

Дана стратегія має визначити систему пріоритетів, цілей і завдань, які стануть джерелом підвищення соціально-економічного розвитку, якості життя населення та забезпечення сталого розвитку сільських територій на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

Для досягнення цих цілей потрібні структурні реформи та інституційні зміни, створення сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату в регіоні, а також екологізація та ресурсозбереження для підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій.

Принципами, що визначають стратегію розвитку ресурсного потенціалу сільських територій Вінницької області, є соціальна орієнтованість, комплексний та системний підходи, урахування географічного положення та кліматичних умов регіону, різноманіття ресурсів, раціональне їх використання, врахування відтворення та обмеженості ресурсів.

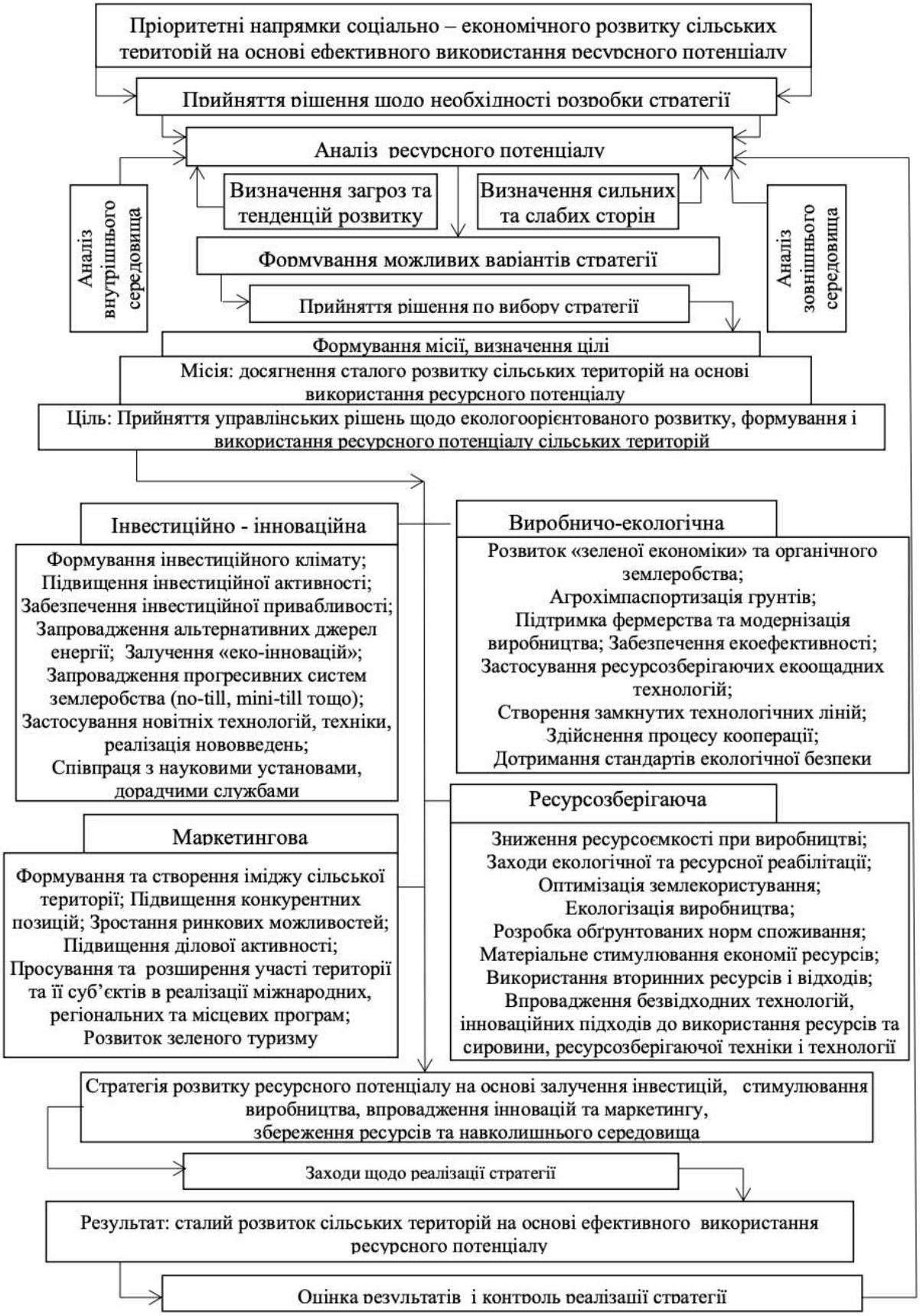

Рис. 3.3. Структура стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій Вінницької області

Джерело: сформовано автором на основі

Також важливими є впровадження інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, а також збереження ресурсів та охорона навколишнього середовища.

Успішний розвиток базується на відтворенні та обмеженості ресурсів, спрямованих на зростання економічних показників, врахуванні випереджаючого розвитку напрямків, які відіграють ключову роль в загальнонаціональних та місцевих інтересах, а також на послідовності виконання програмних документів, спрямованих на подолання обмежень соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області.

Інвестиційно-інноваційна складова включає в себе наступні аспекти:

– формування сприятливого інвестиційного клімату;
– підвищення рівня інвестиційної активності;
– забезпечення привабливості для інвесторів;
– впровадження альтернативних джерел енергії;
– залучення «еко-інновацій»;
– впровадження прогресивних систем землеробства (наприклад, «no-till», «mini-till» тощо);
– застосування передових технологій та техніки, реалізація нововведень;
– співпраця з науковими установами та дорадчими службами.

Впровадження виробничо-екологічної стратегії вимагає розробки та застосування біоенергетичного системного аналізу, який спрямований на оптимізацію використання інформації про процеси у сільському господарстві та його основні ресурси для найраціональнішого забезпечення виробництва продовольства.

Виробничо-екологічна складова включає в себе наступні напрямки:

– розвиток «зеленої економіки» та органічного землеробства;
– підтримка фермерства та модернізація виробництва;
– забезпечення екоефективності;
– агрохімпаспортизація грунтів;
– застосування ресурсозберігаючих екологоощадних технологій;

– дотримання стандартів екологічної безпеки;
– створення замкнутих технологічних ліній;
– здійснення процесу кооперації.

Маркетингова стратегія є важливою складовою удосконалення використання ресурсного потенціалу, оскільки це універсальна форма пристосування до нових умов господарської діяльності. Вона базується на ринкових засадах управління і дозволяє враховувати попит і пропозиції на ринку з позицій реалізації агропромислової продукції.

Для успішної реалізації маркетингової стратегії сільської території необхідно:

– формування та створення іміджу сільської території;
– підвищення ділової активності;
– просування й розширення участі території та її суб’єктів у реалізації міжнародних, регіональних та місцевих програм;
– підвищення конкурентних позицій сільської території;
– зростання ринкових можливостей;
– розвиток зеленого туризму.

Оптимізація процесів ресурсозбереження сприятиме досягненню сталого розвитку агровиробництва та здобуттю конкурентних переваг суб'єктам господарювання на ринках. Це також сприятиме зменшенню ресурсоємності та підвищенню наукоємності, а також скороченню витрат природних ресурсів за рахунок впровадження ресурсозберігаючих технологій та техніки.

Ресурсозберігаюча стратегія включає в себе ряд напрямів:

– зменшення ресурсоємкості виробництва;
– ініціативи екологічної та ресурсної реабілітації;
– оптимізація використання земель;
– впровадження екологічних принципів у виробництво;
– розробка обґрунтованих стандартів споживання;
– стимулювання економії матеріальних ресурсів;
– використання вторинних ресурсів і відходів;

– впровадження безвідходних технологій, інноваційних методів використання ресурсів та сировини, а також використання ресурсозберігаючої техніки і технологій.

Описані компоненти розвитку ресурсного потенціалу, базовані на залученні інвестицій, стимулюванні виробництва, впровадженні інновацій та маркетингу, а також збереженні ресурсів та охороні навколишнього середовища, представляють собою наибільш повний набір можливих напрямків для раціонального використання ресурсного потенціалу. Важливо враховувати рівень соціально-економічного розвитку сільських територій та поточний стан використання ресурсного потенціалу для ефективної і адаптивної стратегії.

Також важливо визначити граничну межу державного втручання в управління органів місцевого самоврядування та розвитку бізнесу на селі. Зазначена межа є критичною, оскільки може виникнути конфлікт інтересів між суб'єктами та об'єктами, що призводить до руйнування ринкового механізму та гальмування становлення та вдосконалення інститутів. Цей конфлікт може обмежити адаптацію регуляторних відносин до економічних законів та загрожувати сталому розвитку.

Аналіз проблем розробки стратегій розвитку ресурсного потенціалу на рівні сільських територіальних громад виявляє наступні труднощі:

1. Фінансова залежність і дефіцит бюджетних коштів. Реалізація стратегій сильно залежить від наявності фінансових ресурсів. У разі дефіциту коштів сільські території часто спрямовують доступні бюджетні кошти на поточні потреби, і стратегічні цілі можуть залишатися невирішеними. Також відсутність ефективного механізму для привертання зовнішніх інвесторів ускладнює ситуацію.

2. Нестача ресурсів. Загальна нестача необхідних ресурсів для реалізації стратегій може перешкоджати їх ефективній виконання. Навіть якщо є деякі ресурси, їх може бути недостатньо або вони не використовуються належним чином.

3. Відсутність координації. Відсутність ефективної координації між ключовими секторами, такими як влада, бізнес і громада, ускладнює взаємодію і вплив на реалізацію стратегій. Недостатня комунікація та взаєморозуміння можуть призвести до неефективного використання ресурсів і неспроможності досягти стратегічних цілей.

4. Відсутність соціального партнерства. Неіснуюче або недостатньо розвинене соціальне партнерство є додатковим чинником, який може обмежувати успішну реалізацію стратегій. Спільна діяльність влади, бізнесу і громади важлива для вирішення комплексних завдань розвитку сільських територій.

5. Відсутність знань та навичок стратегічного управління: Низький рівень знань про застосування засобів стратегічного планування та недостатня стратегічна орієнтація можуть ускладнювати розробку та впровадження стратегій. Необхідність навчання та підвищення кваліфікації у сфері стратегічного управління важлива для ефективного управління сільськими територіями.

6. Відсутність організаційної структури та методичних розробок. Відсутність загальної схеми організації робіт та відповідного алгоритму дій, а також відсутність необхідних методичних розробок для організації стратегічного управління може гальмувати впровадження стратегій. Системний підхід та наявність необхідних ресурсів і методологій є важливими для успішного управління розвитком сільських територій.

Реалізація пропонованої стратегії розвитку ресурсного потенціалу, яка ґрунтується на залученні інвестицій, стимулюванні виробництва, впровадженні інновацій та маркетингу, а також збереженні ресурсів та охороні навколишнього середовища, спрямована на подолання деформацій у соціально-економічному розвитку сільських територій. Метою є досягнення балансу у розвитку їхніх продуктивних сил і підвищення якості життя сільського населення.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснене теоретичне узагальнення та надано вирішення наукового завдання, яке полягає у формуванні стратегій соціально-економічного розвитку сільських територій. На основі проведеного дослідження й відповідно до визначеної мети були сформульовані висновки теоретичного та практичного характеру, а саме:

1. Визначено, що сільські території, як автономна система, об’єднують сільську поселенську мережу, природні та людські ресурси, а також виробничу і соціальну інфраструктуру на селі. Ці аспекти сприяють добробуту населення і впливають на забезпечення збалансованого соціально-економічному розвитку сільських територій в цілому.

2. Визначено, що сільські територіальні громади на даний момент не можуть бути фінансово спроможними і повністю незалежними. Цей процес виявляється нешвидким, відмінною від реформи, і вимагає зміни мислення сільських мешканців стосовно нових підходів до розвитку територій на основі самостійної ініціативи та відповідальності мешканців за результати діяльності. Значить, децентралізаційні зміни сприяють активізації самоврядування сільських територіальних громад, але для досягнення фінансової самостійності необхідно, щоб мешканці були вмотивованими й зацікавленими у зростанні сільської економіки та забезпеченні власних потреб громади.

3. Виявлені кореляційно-регресійні зв'язки між різними факторами (такими як розмір середньомісячної заробітної плати у сільському, лісовому та рибному господарствах, кількість підприємств у цих галузях, доходи місцевих бюджетів) та результативними показниками (такими як податкові надходження та витрати на охорону природи місцевих бюджетів Вінницької області). Ці залежності дозволили зробити висновки про тісний зв’язок між різними показниками. Таким чином, розвиток сільських територіальних громад і сільських територій, а також зростання доходів місцевих бюджетів, переважно, пов'язані з державною підтримкою галузі сільського господарства. Також вони

пов'язані з диверсифікацією форм підприємництва в сільських районах, розгляданих як основу розвитку і відродження сільських територій. Це включає зменшення безробіття серед сільського населення, зниження темпів міграції і запобігання обезлюдненню територій, а також виступає як джерело фінансування розвитку інфраструктури території.

4. Виявлено переваги і недоліки проведення реформи децентралізації, серед яких ключовим чинником обмеження є низький рівень професійної компетентності управлінських кадрів, а також додані ризики та загрози економічного розвитку сільських територіальних громад, включаючи відсутність контролю за результативністю реалізації стратегії розвитку громади.

5. Обґрунтована необхідність використання комплексного підходу, який включає розгляд усіх аспектів, таких як сільське господарство, управління матеріальними ресурсами, екологічні аспекти, соціальні пріоритети та питання, пов'язані з об'єктами соціальної сфери. Такий підхід передбачає також ефективне управління цими компонентами на місцевому рівні, врахування відносин з місцевими органами державного управління та організаціями на території громад.

6. Запропоновано стратегію соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області на основі партнерства, що включає в себе демократизацію системи управління, підвищення ступеня участі громадян у сільських районах, децентралізацію державної влади, розвиток неурядових організацій і територіальних громад, співробітництво між державними та недержавними секторами, а також управління проектами розвитку на засадах широкої участі.

7. Запропоновано стратегію розвитку ресурсного потенціалу, що ґрунтується на приваблені інвестицій, активізації виробництва, впровадженні інновацій та маркетингу, а також на збереженні ресурсів та охороні навколишнього середовища, спрямована на подолання деформацій у соціально-економічному розвитку сільських територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості: Проект Закону України від 07.04.2005 № 7334. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5.
2. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 № 1807-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/1807-15.
3. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України. *Вісник аграрної науки*. 2006. №5. С. 21-23.
4. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК.* 2008. №5. С. 51–58.
5. Якуба К. І. Трудовий потенціал сільських територій. *Вісник аграрної науки.* 2007. №6. С. 73-75.
6. Третяк А.М. Концепція розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель.* 2014. № 1-2. С. 133-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2014_1-2_18.
7. Мовчанюк А.В. Дяченко М.І. Розвиток сільських територій Уманського району в умовах децентралізації. *Державне управління: удосконалення і розвиток.* 2018. № 1. URL: www.dy.nayka.com.ua
8. Горлачук В. В. Моделювання процесів соціально-економічного розвитку сільських територій. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Економічні науки.* 2018. № 1. С. 61-67. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmduce_2018_1_11
9. Лазарєва О.В., Михайловська А.М., Хапун О.С. Соціально-економічний розвиток сільських територій. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 455–458.
10. Бойко Є. Оцінка сучасного стану розвитку сільських територій Карпатського регіону. *Економіст*. 2011. № 5. С. 33-36.
11. Амбросов В.Я., Маренич Т.Г. Наукові положення удосконалення

економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства. *Економіка АПК*. 2005. № 10. С. 14-18.

12. Довгаль О.В. Категорія «сільські території»: підходи до визначення поняття та проблеми із його застосуванням. *Український журнал прикладної економіки.* 2018. Т. 3, № 2. С. 97-108.
13. Гаркуша О.М., Довгаль О.В., Потриваєва Н.В. Науково-теоретичній зміст поняття «сільські території» та його місце в державному управлінні. *Український журнал прикладної економіки та техніки.* 2021. Т. 6, № 3. С. 252-257.
14. Шеленко Д.І., Баланюк І.Ф., Баланюк В.С. Соціальний капітал у розвитку соціального підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. №11. С. 44-53.
15. Костюченко Д.Л. Сільські території: сутність категорії та індикатори її оцінки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2020. №1. С. 216-227.
16. Ревкова А. Теоретичні підходи до розвитку сільських територій. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації.* 2022. Випуск 3-4. С. 77-85.
17. Морозова Г.С. Сільські території: науково-теоретичні основи сутності та сучасні проблеми їх сталого розвитку. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки.* 2018. №4. С. 253-260.
18. Кравченко Т.А. Розвиток села за допомогою сільських громад: новації суспільної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління.* 2015. № 1. С. 87-95.
19. Матюха М.М. Розвиток сільських громад та їх вплив на розвиток сільських територій. *Кримський економічний вісник.* 2014. № 1 (08) лютий. Ч. ІІ. С. 61-63.
20. Хомюк Н.Л. Особливості формування категорії «сільські території». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2018. Вип.

17(2). С. 117-120.

21. Тимошенко М.М. Сільські території: генеза, сутність та значення для формування стратегії сільського розвитку України. *Економічний форум.* 2018. №1. С. 96-105.